

**ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО**

**Факультет філології й журналістики імені Михайла Стельмаха**

**Кафедра української літератури**

**МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА**

на тему:

**«МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ  
СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ ДІТЕЙ  
У 7 КЛАСІ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ  
(ЗА ОНОВЛЕНОЮ ПРОГРАМОЮ)»**

Студентки 2 курсу групи 2МУФ  
Освітньої програми Філологія. Українська  
мова та література  
Спеціальності 035.01 Філологія. Українська  
мова та література  
Галузь знань 03 Гуманітарні науки  
Ступеня вищої освіти магістра  
Борисова Наталії Валентинівни

Науковий керівник: кандидат філологічних  
наук, старший викладач Крупка В.П.

Розширена шкала \_\_\_\_\_

Кількість балів: \_\_\_\_\_ Оцінка: ECTS \_\_\_\_\_

Голова комісії \_\_\_\_\_  
(підпис) (ініціали, прізвище)

Члени комісії \_\_\_\_\_  
(підпис) (ініціали, прізвище)

\_\_\_\_\_  
(підпис) (ініціали, прізвище)

\_\_\_\_\_  
(підпис) (ініціали, прізвище)

м. Вінниця – 2020 рік

## ЗМІСТ

<b>ВСТУП.....</b>	<b>3</b>
<b>РОЗДІЛ I. СУЧАСНА ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ ДІТЕЙ ТА ЮНАЦТВА: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ.....</b>	<b>6</b>
1.1 Особливості літератури для дітей та юнацтва: тематика, проблематика, технічні вимоги до оформлення.....	6
1.2 Сучасний стан дослідження творів для дітей Мії Марченко, Ірен Роздобудько та Володимира Рутківського.....	19
1.2.1 Художня специфіка фантастичної повісті Мії Марченко «Місто тіней».....	19
1.2.2 Психологізм пригодницької повісті Ірен Роздобудько «Арсен».....	29
1.2.3 Автобіографізм повісті Володимира Рутківського «Потерчата».....	38
<b>РОЗДІЛ II. СПЕЦИФІКА ВИВЧЕННЯ СУЧАСНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ ДІТЕЙ ТА ЮНАЦТВА: МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ.....</b>	<b>47</b>
2.1 Типи уроків вивчення літератури для дітей та юнацтва.....	47
2.2 Характеристика методів та прийомів вивчення дитячої літератури.....	53
<b>РОЗДІЛ III. МОДЕЛЮВАННЯ СИСТЕМИ УРОКІВ ВИВЧЕННЯ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ ДІТЕЙ У 7 КЛАСІ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ.....</b>	<b>57</b>
<b>ВИСНОВКИ.....</b>	<b>70</b>
<b>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....</b>	<b>72</b>

## ВСТУП

Українська література – це особлива навчальна дисципліна, «метою якої є формування компетентного читача; підвищення загальної освіченості молодого громадянина України, досягнення належного рівня сформованості вміння прилучатися через художню літературу до фундаментальних цінностей, культури, розширення культурно-пізнавальних інтересів школярів; сприяння всебічному розвитку, духовному збагаченню, активному становленню й самореалізації особистості в сучасному світі; виховання національно свідомого громадянина; формування і ствердження гуманістичного світогляду особистості, національних і загальнолюдських цінностей» [58]

Особливості і специфіку вивчення української літератури у середній шкільній ланці досліджували такі вітчизняні науковці-методисти, як Н. Волошина («Наукові основи методики літератури») [10], О. Куцевол («Методика викладання української літератури (креативно-інноваційна стратегія)») [39–41], Є. Пасічник («Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах») [57], Б. Степанишин («Викладання української літератури в школі») [67], Г. Токмань («Методика навчання української літератури в середній школі») [69–70] та багато інших. Саме їх праці становлять **теоретико-методологічну основу роботи.**

**Актуальність** теми магістерської роботи зумовлено необхідністю постійного удосконалення методики навчання та викладання української літератури у середній шкільній ланці відповідно до оновлених навчальних програм.

**Мета роботи** полягає у визначенні методів та прийомів, що допоможуть ефективно подати навчальний матеріал і організувати навчально-виховний процес під час вивчення сучасної української літератури для дітей та юнацтва.

**Відповідно до мети було поставлено такі конкретні завдання:**

- окреслити тематику сучасної української літератури для дітей та юнацтва;
- визначити основні проблеми, висвітлені авторами у сучасній літературі для дітей і юнацтва;
- з'ясувати роль ілюстрацій в оформленні дитячих видань;
- дослідити художню специфіку фантастичної повісті Мії Марченко «Місто тіней»;
- розкрити психологізм пригодницької повісті Ірен Роздобудько «Арсен»;
- охарактеризувати автобіографізм повісті Володимира Рутківського «Потерчата»;
- дослідити типи уроків вивчення сучасної дитячої літератури у 7 класі загальноосвітньої школи;
- визначити методи й прийоми, що є найбільш ефективними під час вивчення сучасної дитячої літератури;
- розробити методичну систему уроків вивчення сучасних епічних творів для дітей і юнацтва.

**Об'єкт** дослідження – художні твори «Арсен» Ірен Роздобудько, «Місто Тіней» Мії Марченко, «Потерчата» Володимира Рутківського.

**Предмет** дослідження – методика, зміст, методи, прийоми і форми вивчення сучасної дитячої літератури у 7 класі загальноосвітньої школи.

Для вирішення поставлених завдань застосовувались такі **методи** наукового пошуку:

– **теоретичні**: аналіз і синтез джерелознавчої літератури для вивчення теоретичних основ проблеми; критичний аналіз навчальних програм, підручників і посібників; узагальнення педагогічного досвіду;

– **емпіричні**: діагностичний (бесіди); спостереження; метод педагогічного експерименту (для перевірки розробленої методики).

**Теоретичне значення роботи.** Теоретико-методологічні положення магістерської роботи, аналіз та опис методики вивчення сучасної дитячої

літератури за оновленою програмою можна застосувати для створення нових технологій у галузі методики навчання української літератури.

**Практичне значення.** Зібраний та систематизований матеріал може бути використано на практичних та лабораторних заняттях із навчальної дисципліни «Методика вивчення літератури», а також під час підготовки планів-конспектів із вивчення творчості Мії Марченко, Ірен Роздобудько та Володимира Рутківського.

**Апробація результатів дослідження.** Результати дослідження апробовано в доповідях на II Всеукраїнській студентській заочній науковій конференції «Функціонування мовних одиниць у художньому та масмедійному дискурсах» (Секція «Літературознавчі аспекти вивчення художніх текстів», м. Київ, 2 квітня 2020 року), II Регіональній студентській науково-практичній конференції «Українська дитяча література: здобутки й перспективи розвитку» (м. Вінниця, 2 квітня 2020 року), V Всеукраїнській науково-практичній Інтернет-конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Актуальні проблеми сучасної мовної та літературної освіти в середніх навчальних закладах» (м. Вінниця, 14 травня 2020 року), III Міжнародній науково-практичній конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених «Академічна культура дослідника в освітньому просторі: європейський та національний досвід» (м. Суми, 15 травня 2020 року), VII Всеукраїнська наукова он-лайн конференція з міжнародною участю «Літературні контексти XX століття. Ігор Костецький і доба» (м. Вінниця, 29 жовтня 2020 року).

**Публікації.** За матеріалами дослідження опубліковано 2 одноосібні статті.

**Структура роботи.** Наукове дослідження складається зі вступу, трьох розділів, семи підрозділів, висновків, списку використаних джерел, що нараховує 83 позиції.

**Загальний обсяг роботи** становить 81 сторінка, із них 72 сторінки – основного тексту.

## РОЗДІЛ І.

### СУЧАСНА ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ ДІТЕЙ ТА ЮНАЦТВА : ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

#### **1.1 Особливості літератури для дітей та юнацтва: тематика, проблематика, технічні вимоги до оформлення**

На сьогодні, література є тим аспектом людської діяльності, який у повній мірі відображає найважливіші питання людського життя, те, що турбує людей найбільше. Власне, виходячи із цих питань, і формується тематика літературних творів. Дитяча література не є виключенням: дитячі письменники, так чи інакше, адаптують «дорослі» теми, роблячи їх доступними для розуміння дітьми.

Читачі певних вікових груп цікавляться різними темами. В основному це залежить від ставлення до власного життя та сприйняття довколишнього світу. Проте, якщо в дорослих світогляд із віком змінюється досить повільно, то в дітей усе по-іншому. Різниця в декілька років для дорослих не є суттєвою, проте є вагомюю для дітей. Через це «горизонт очікувань» у дитячій літературі значно ширший, ніж у «дорослій літературі». Якщо, наприклад, читачі дошкільного та молодшого шкільного віку із захопленням можуть слухати казки й оповідання, то дітям середнього шкільного віку значно цікавіше читати повісті-казки або пригодницьку й пригодницько-фантастичну прозу. Старші школярі більше цікавляться «реалістичними прозовими творами: оповідання, пригодницькі, детективні, історичні повісті й романи» [67]. Реалістичні твори зображують проблеми, які непокоять дітей у різному віці.

Учнів старшого віку приваблює шлях героя, який відважно бореться з випробуваннями, що чекають його на шляху. Сюжет таких творів переважно підпорядковується лише одній меті: відобразити перемогу добра над злом, відновлення справедливості та встановлення істини.

Серед найбільш відомих дитячих письменників сучасної України можна відзначити Лесю Мовчун, Дзвінку Матіяш, Богдану Матіяш, Оксану

Луцевську, Сашка Дерманського, Надійку Гербіш, Івана Андрусяка, Сашка Лірника, Лесю Воронину, Галину Пагутяк, Марину Павленко, Ірен Роздобудько, Володимира Рутківського та багатьох інших.

Проте, деяким письменникам вдається реалізувати свої ідеї та задуми в драматичному жанрі. Зокрема, серед таких культурних діячів можна впевнено назвати Надію Симчич (п'єса для дітей «Вирію, не зникай...»), Лесю Мовчун (п'єса «Казка Тропічного лісу, або Мальва») і Зірку Мензатюк (повість «Таємниця козацької шаблі»).

Дослідниця К. Шулькова виділяє загальні теми дитячої літератури, притаманні більшості літератур світу:

1. *Поняття добра та зла.* Ця тема прийшла в дитячу літературу з «дорослих» творів, проте є актуальною для всіх вікових категорій. Твори цієї тематики пояснюють дітям різницю між добрими та поганими вчинками, навчають основним моральним настановам (Є. Гуцало «Лось», М. Вінграновський «Сіроманець», В. Винниченко «Федько-халамидник»).

2. *Стосунки з батьками та близькими.* Ця тема є актуальною для всіх вікових категорій, проте, залежно від віку, діти сприймають її по-різному. Наприклад, діти дошкільного та молодшого шкільного віку спрямовані на позитивні взаємозв'язки з батьками. Підлітки, навпаки, намагаються якомога сильніше послабити ці зв'язки, вийти з-під батьківської опіки.

Цю тему можна умовно розділити на декілька підтем, які особливо гостро сприймаються підлітками: смерть одного з батьків, смерть обох батьків, розлучення батьків.

3. *Дружба та стосунки з однолітками.* Ця тема притаманна фактично усім творам, де головний герой – дитина. На думку Уляни Гнідець, дружба є невід'ємним елементом дитячої субкультури, а тому має важливе значення для дітей будь-яких вікових категорій [4, с. 12-13].

4. *Перше кохання та стосунки з протилежною статтю.* Твори цієї тематики є найбільш поширеними серед підлітків, оскільки діти найчастіше саме в цьому віці починають цікавитися представниками протилежної статі.

Тема кохання в окремих випадках тісно пов'язана з темою дружби. Яскравим прикладом є стосунки Арсена й Айрес з однойменного твору «Арсен» Ірен Роздобудько. Вони починалися зі звичайної дружби, проте почали переростати у щось більше. Арсен навіть почав мріяти про їхнє спільне майбутнє: «Звісно, згодом він стає місцевим мафіозі чи йде в депутати. А потім одружується з Айрес» [60, с. 108].

5. *Шкільне життя*. Твори цієї тематики присвячено конкретному типу персонажа – школяреві. Вони висвітлюють щоденні шкільні будні, проблеми з якими зіштовхуються школярі, пригоди шкільних товаришів тощо (Б. Грінченко «Украла», «Дзвоник», «Екзамен»; І. Франко «Оловець»). Школа – досить специфічне явище у житті кожної дитини. У школі діти здобувають перший досвід повноцінного суспільного життя. Якщо в дошкільному віці діти найчастіше контактують лише з родичами та сусідськими однолітками, то в школі їх оточує чимало незнайомих людей: школярі різного віку, вчителі, чужі батьки тощо. Щоб адаптуватися до цих умов, їм потрібно вибудовувати нову модель поведінки і спілкування. З'являється чимало нових знайомих, шкільних товаришів, що так чи інакше мають вплив на формування їхнього світогляду і світосприйняття.

Звичайно, не можна помістити художній твір у рамки однієї теми, тому дитячі літературні твори, зазвичай дотичні до декількох взаємопов'язаних тем.

Тематика дитячої літератури залежить від багатьох факторів:

1. *Історичні умови*, що сприяють розвитку тих чи інших тем. Наприклад, війни призводять до того, що багато дітей залишаються сиротами чи напівсиротами – це не може не позначитися на літературі для дітей. Зокрема, повість «Потерчата» Володимира Рутківського зображує життя дітей під час Другої світової війни 1941-1945 років. У центрі твору – хлопчик, батька якого забрали до армії, а він разом зі своєю мамою та меншим братиком змушені були тікати не лише від німців, а й від радянської влади. Таких як він у ті часи було дуже багато.



2. *Суспільні зрушення та політичні процеси.* Політичні події постійно призводять до певних змін у суспільному житті країни. Зміна влади, державні перевороти та інші події мають глобальні наслідки, як позитивні, так і негативні. Досить часто, зміна управління на державному рівні стає причиною суспільних коливань, які супроводжуються погіршенням життя найменш захищених громадян.

3. *Технічний розвиток.* За останні десятиліття технічний прорив приніс людству чимало різноманітних винаходів, серед яких можна знайти і комп'ютер, і мобільний телефон, і Інтернет. Це призвело до того, що життя фактично розділилося на дві частини: реальну і віртуальну. Тож центральним персонажем багатьох сучасних дитячих творів є «продвинутий тинейджер» із сучасним мобільним телефоном, комп'ютером із цілим набором комп'ютерних ігор.

4. *Загальні культурні процеси.* На думку У. Баран, якщо раніше дитяча література концентрувалася переважно на виховній функції, то за сучасних умов чимало творів пишуться переважно з розважальною метою. Це ще не є свідченням того, що раніше не створювалися розважальні й психологічні твори [4, с. 14–15].

Дослідниця В. Кизилова виділяє наступні ознаки, якими, на її думку, характеризується розвиток сучасної літератури для дітей і юнацтва [36, с. 239–240]:

1. Широкий тематичний спектр – сучасні дитячі твори розкривають чимало різноманітних тем, значна частина яких має специфічні властивості «дорослого світу». Дослідниця вважає, що це пов'язано з тим, що сучасні твори переважно пишуться для підлітків, які уже не відчують себе дітьми і намагаються якомога швидше довести усім свою самостійність і спроможність жити повноцінним дорослим життям. Багато з цих тем раніше були малорозвиненими або й зовсім підпадали під своєрідне літературне табу, як це досить часто бувало, наприклад, у радянський період розвитку української літератури.

2. Література зараз перебуває на рівні досить добре розвиненої жанрової системи. Якщо раніше дитячі прозові твори (особливо українського літературного доробку) обмежувалися переважно казковими жанрами і оповіданнями, то сучасна дитяча література представлена чисельними новелами, повістями і романами.

3. Збільшення кількості різноманітних фантастичних елементів у сюжетах сучасних творів для дітей молодшого і середнього шкільного віку. При цьому, як зауважує дослідниця, реалістична проза переходить у сферу зацікавленості читачів старшого шкільного віку.

4. Літературні твори поетичного характеру більше адресовані дітям дошкільного і молодшого шкільного віку. Проза, натомість, є популярною серед читачів підліткового і юнацького віку.

5. Центральним героєм твору є дитина, яка не завжди є позитивним персонажем.

6. Психологічна й емоційна характеристика персонажів стає більш глибокою та багатогранною. Протягом розгортання сюжету герої часто змінюються, їхні образи еволюціонують або навпаки – деградують, що трапляється вкрай рідко.

7. Усе частіше у сучасних творах для дітей та юнацтва простежуються фольклорні мотиви, образи і сюжети, що чітко увиразнює їхню культурно-національну приналежність. Нерідко у таких творах відбувається переосмислення літературних традицій і тенденцій, актуальних для попередніх історичних епох.

8. Розширюються функції дитячої літератури: від дидактичної і виховної до емоційно-комунікативної. Сучасні твори для дітей і юнацтва намагаються установити тісний зв'язок за схемою «автор – текст – читач».

Отже, тематика літературних творів для дітей і юнацтва досить різноманітна та багатогранна. Чимало тем перейшло з так званої «дорослої літератури». Останнім часом тематичний спектр значно розширився завдяки

зникненню літературних табу. Також появі нових тем сприяло поступове «дорослішання» інтересів сучасних підлітків.

Розглянемо проблематику літератури для дітей та юнацтва.

У сучасному світі відбувається чимало швидких і різноманітних змін, які впливають як на весь світ у цілому, так і на окремі особистості. Найбільш незахищеними і чутливими до будь-яких змін є діти, оскільки їхнє світобачення ще не є повністю сформованим. Проте, хоча вони сприймають світ дещо інакше, аніж дорослі, сучасні тенденції суспільного розвитку свідчать, що наразі діти скоріше схожі на такі собі мініатюрні копії дорослих, які мають свій внутрішній світ, власні переживання, своє бачення усього, що відбувається довкола них. Власне, тому чимало проблем, висвітлених у дитячих творах, не є суто дитячими, а тісно пов'язані зі «світом дорослих».

Сучасні дитячі письменники розглядають у своїй творчості чимало різноманітних тем, які так чи інакше є актуальними для дітей певних вікових категорій. У кожному творі закладено цілу низку різноманітних проблем, що відіграють роль своєрідної рушійної сили розвитку сюжету. Чим більше взаємопов'язаних проблем знайшли своє відображення на сторінках книги, тим цікавішою і більш захопливою вона є для юного читача.

На нашу думку, найбільш поширеними в сучасній дитячій літературі є такі проблеми:

- 1) діти і війна;
- 2) проблема втраченого дитинства;
- 3) кохання й зрада;
- 4) життєвий і моральний вибір;
- 5) проблема патріотизму та любові до рідної землі;
- 6) позиція протесту;
- 7) проблема цінності людського життя й тлінності усього земного;
- 8) запізніле пробудження душевних почуттів;
- 9) взаємозв'язок минулого й майбутнього;

- 10) проблема нещасливого першого кохання та переживання стосунків із протилежною статтю;
- 11) проблема дружби;
- 12) історична пам'ять сім'ї і народу в цілому;
- 13) зіставлення поколінь;
- 14) містифікація навколишнього світу;
- 15) ілюзія і реальність;
- 16) проблема пошуку справедливості.

Тепер розглянемо детальніше кожен з перерахованих проблем.

Військові дії, незалежно від того, де і з якою метою їх проводять, залишають помітний слід у житті суспільства. Особливо чуттєвими до цього є діти, оскільки їхня психіка ще до кінця не сформувалася і їм важко переживати різноманітні емоційні потрясіння. Також війни мають чимало негативних наслідків: зруйновані будинки, зменшення запасів їжі, відсутність транспортних сполучень, смерть близьких. Унаслідок війн на вулиці залишається велика кількість безпритульних дітей-сиріт, які полишені самі на себе. Не всім вдається дати собі раду, оскільки далеко не всі здатні після пережитого пристосуватися до самостійного життя.

Яскравим прикладом того, наскільки діти є беззахисними перед війною є повість Володимира Рутківського «Потерчата». У ній зображено переживання маленького хлопчика, який потрапив у самий вир військових дій. Його світ фактично розвалився, подібно картковому будинку: батька забрали на війну, комісар вигнав його маму разом із ним із села, мамині батьки не захотіли приймати їх до себе через батька-поляка, однолітки знущалися над ним, бо його батько був директором школи, а мама – вчителькою. Усе це має безпосередній вплив на формування дитячого світогляду.

Для старших підлітків украй актуальною є проблема кохання і зради. У цьому віці діти активно починають цікавитися стосунками з протилежною статтю. Саме тоді зароджуються перші почуття кохання. Їхній психо-

соматичний стан деформується, набуваючи нових форм, батьки й однолітки відступають на другий план. Кохання у підлітковому віці часто має суто платонічний характер і виражається у бажанні сподобатися. Підлітки у таких творах бачать ймовірну модель поведінки, яку потім намагаються втілити в реальному житті. Як правило, ці почуття на довго не затримуються.

Проблема життєвого вибору не належить до суто дитячих. Вона перейшла у дитячу літературу зі сторінок серйозних дорослих творів. Питання вибору подається крізь призму дитячого світосприйняття, а тому відрізняється від бачення дорослих. Наприклад, перед важливим життєвим вибором став хлопчик Федько з оповідання Володимира Винниченка «Федько-халамидник». Коли його товариш провалився повз кригу, той, не роздумуючи, кинувся йому на допомогу, хоча сам міг утопитися.

У підлітковому віці діти ще не самоідентифікували себе повністю. У їхньому житті почуття приналежності до свого народу ще не посіли провідне місце. Тому досить важливо у цей період розвивати у них почуття патріотизму та любові до Батьківщини. Інакше дитячий світогляд може деформуватися, що призведе до аномалій у духовно-культурному розвитку. Одним із найбільш ефективних джерел формування почуття національної приналежності є література для дітей та юнацтва.

Позиція протесту є найбільш актуальною проблемою для середніх та старших підлітків. Досить часто протест виражається через заперечення чи порушення поведінкових норм, встановлених суспільством. Однією з найбільш поширених форм протесту є різноманітні субкультури – панки, хіпі, емо, скінхеди, готи тощо. Часто діти долучаються до субкультур заради самовираження. У підлітковому віці вони завжди знаходяться у пошуку свого місця у цьому світі. Субкультури ж пропонують певний набір правил, норм, цінностей, ідеалів, які не є прийнятними у суспільстві. Це додає підліткам відчуття унікальності.

Проблема цінності людського життя постає у центрі багатьох творів. Дитяча література не є виключенням. У підлітковому віці досягнути те,

наскільки цінним для людини є життя, досить важко, оскільки підлітки не задумуються над його швидкоплинністю. Проте після першої ж зустрічі зі смертю усе докорінно змінюється. Дівчинка Марта з повісті «Місто Тіней» Мії Марченко також не особливо замислювалася над життям, аж доки не померла її мама. Після цього вона зрозуміла, що життя досить швидко минає, а тому важливо цінувати кожен його мить.

Отже, у сучасній літературі для дітей і юнацтва розглядається чимало важливих проблем, які є актуальними для сучасних підлітків. Значна їх частина перейшла у дитячу літературу з «дорослої», проте у творах висвітлюються крізь призму дитячого світогляду.

Окрім текстового наповнення під час створення дитячих книг велике значення має також їхнє ілюстративне оформлення. На думку С. Гавенко, асортимент сучасних книжково-журнальних видань не задовольняє вибагливих вимог сучасних читачів, оскільки видавництва, на жаль, не завжди беруть до уваги вимоги санітарно-гігієнічних норм та міжнародних стандартів [11, с. 15].

Не менш важливим є те, що переважна більшість книжок для дітей наймолодшої вікової групи, які представлено на українському ринку, виготовлені в Китаї за ліцензіями іноземних видавництв. Через це страждають текстове та ілюстративне наповнення, які лише формально перекладаються українською мовою, а насправді ж залишаються іноземними.

З іншого боку, українській видавничій справі шкодить відсутність сертифікатів відповідності на поліграфічні матеріали і неможливість проконтролювати дотримання технологічного процесу виготовлення книжок іноземними компаніями.

Не можна також нехтувати й економічним аспектом цього питання – для становлення книжково-видавничої справи в Україні надзвичайно важливими є оригінальні розробки видавничої продукції.

Часто, говорячи про якість книг, мають на увазі, насамперед, якість тексту, а не графічного й технічного оформлень, які є досить важливими для

дитячих видань. Проте, така інтерпретація є двосторонньою, особливо, коли йдеться про конкретну оцінку – мовляв, творчість (автор-літератор й автор-художник) оцінити важко, а от поліграфічне оформлення, регламентоване галузевими стандартами, – навпаки. Варто лишень поділити їх на ті, котрі дотримуються законодавчих вимог та котрі не дотримуються. Та все ж, нормативні документи носять скоріше рекомендаційний характер, а тому чимало залежить від самих видавництв і його фахівців – передусім, технічного редактора чи художньої ради, результат рішень яких – готове видання, мають оцінювати такі самі фахівці – експерти видавничо-поліграфічної справи.

Серед багатьох факторів, що впливають на проектування дитячих книг не останнє місце посідають вікові особливості майбутніх читачів, оскільки діти різного віку по-різному сприймають художню реальність, виражену за допомоги тексту та різноманітних ілюстративних елементів. У зв'язку з цим, видавнича справа послуговується класифікацією дитячих видань, запропонованою Наказом МОЗ України №13 від 18.01.2007 [53]:

- 1) видання для дітей дошкільного віку;
- 2) видання для дітей молодшого шкільного віку;
- 3) видання для дітей середнього шкільного віку;
- 4) видання для дітей старшого шкільного віку, підлітків, учнів 9-11 класів та абітурієнтів закладів вищої освіти.

Кожен примірник видання обов'язково повинен містити на титульному аркуші відомості про приналежність до певної вікової групи. Відповідно до ДСТУ 29-62002 про видання для дітей, кожна група має свої технічні вимоги щодо поліграфічного оформлення [22].

У книгах першої категорії (для дітей до 5 років включно) основний текст на особливій графічній основі повинен бути відтворений шрифтом кеглем не менше 16п.

У книгах другої категорії (для дітей віком від 6 до 10 років включно) не допускається відтворення основного тексту видання кольоровими фарбами та

виворітним шрифтом. Основний текст повинен мати однакове поліграфічне виконання в усьому обсязі видання. Ілюстративність видання рекомендується не менше 30%. Кегель шрифту текстівок рекомендується не менше 12 п.

У книгах третьої категорії (діти віком від 11 до 14 років включно) для відтворення основного тексту видання допускається застосовувати не більше двох варіантів шрифтового оформлення. Основний текст видання на кольоровому фоні або на кольорових ілюстраціях повинен бути відтворений шрифтом кеглем 12п. Не допускається відтворення основного тексту видання кольоровими фарбами та виворітним шрифтом.

У книгах четвертої категорії (діти віком від 15 до 18 років включно) для відтворення основного тексту видання допускається застосовувати не більше двох варіантів шрифтового оформлення.

Відповідно до нормативних документів є перелік критичних дефектів, при виявленні яких дитяче видання можуть забракувати та зняти з продажу [12, с. 52]:

- 1) наявність бруду або механічних пошкоджень аркушів, що робить їх не зручними для читання тексту та сприйняття ілюстрацій;
- 2) дефекти від творення шрифту та ілюстрацій, які перешкоджають нормальному сприйманню тексту та зображень: незадруковані ділянки, чорнильні плями, розмазана фарба, багато забитих фарбою ділянок тексту чи зображення, здвоєний друк, несуміщення фарб тощо;
- 3) текст та ілюстрації не правильно розміщені відповідно один до одного, що може супроводжуватися виникненням дзеркального відображення елементів, розташованих поряд;
- 4) окремі аркуші блоку є незадрукованими або частково задрукованими (так звані макулатурні аркуші);
- 5) порушена послідовність розміщення елементів блока;
- 6) наявність розколеного вздовж корінця блока, випадання елементів блока, що є наслідком поганого прошиття чи склеювання корінця;



7) погане відкривання видання, надриви на перших і останніх сторінках блока.

На сьогодні дитячі книги втрачають свою традиційну форму. На полицях книжкових крамниць можна побачити видання різних форм, кольорів, розмірів та форматів. Особливою категорією в асортименті дитячих книжок є книжки-іграшки, покликані не стільки передавати повчальний зміст творів у формі тексту, скільки вводити дитину через елементи гри у світ читання. Вони рекомендовані для дітей віком вже від 1 року, оскільки з їх допомогою розвивають координацію рухів, управляють дрібні м'язи рук, учать дитину концентрувати увагу. Серед українських видавництв на створенні таких книг спеціалізується Івано-Франківське видавництво «Кашалот».

Аркуші таких книг виготовляють із м'яких, проте міцних, матеріалів, що перешкоджає травмуванню дитини та дозволяє легко відчищати бруд, якщо книга забрудниться. Часто зустрічаються книги з різноманітними додатковими функціями: книги-ростоміри, книги-пазли, книги-мозаїки, книги-магніти, книги-трансформери (книга-гармошка, книга-панорамка, книга-тунель), книги-розмальовки, книги-театри [25, с. 145].

Цікавим впровадженням новітніх технологій є книжки з ізолону. Грубі але надзвичайно легкі, м'які але міцні, такі книжки вже з'явилися у каталогах українських видавництв. Так, видавничий дім «Розумна дитина» випускає серію «Книжки-пампушки», наголошуючи на їх пухкості, а «Ранок» – у серії «Суперкнижка», роблячи акцент на тому, що це новий матеріал із унікальними властивостями.

Отож, якість поліграфічного оформлення сучасних українських дитячих видань, не дивлячись на різноманітні нормативні документи та міжнародні стандарти, залишається на низькому рівні. В основному це пов'язано з недостатнім контролем видавничої діяльності з боку державних установ та недостатній економічній зацікавленості самих видавництв. На сьогодні, окрім паперових, існує багато різноманітних форматів видань,

створених не тільки для текстового зображення змісту книг, а й для творчого, фізіологічного, психологічного та розумового розвитку дітей. Література для дітей та юнацтва займає значний сегмент друкованих видань, що публікуються в Україні. Чимало тем та проблем, покладених в їх основу було перенесено із «дорослих» художніх творів. Дитяча література наразі відіграє важливу роль у творенні та формування національної культури.

## 1.2 Сучасний стан дослідження творів для дітей Мії Марченко,

Ірен Роздобудько та Володимира Рутківського

### 1.2.1 Художня специфіка фантастичної повісті Мії Марченко «Місто тіней»

Дитяча література ХХІ ст., як і увесь літературний сегмент української культури, постійно змінюється. На культурній арені з'являються нові діячі, які створюють шедеври, генерують якісно відмінні ідеї, перебувають у стадії постійного розвитку.

Кінець ХХ – початок ХХІ ст. ознаменувався появою дитячої письменниці Мії Марченко. Вона є учасницею та лауреаткою багатьох конкурсів і премій, серед яких варто відзначити конкурс «Політ фантазії» 2005 року за дитяче оповідання «Адам». Серед її літературного доробку значне місце посідає дитяча повість «Місто тіней», видана 2016 року у видавництві «Фонтан казок». Цей твір у 2016 році став лауреатом Корній Чуковської премії в номінації «Проза для дітей старшого віку і юнацтва». 2018 року повісті присуджено ще дві відзнаки: переможець конкурсу «Напишіть про мене книжку!», оголошеного видавництвом «Фонтан казок», і переможець конкурсу «Коронація слова» в номінації «Найкращий прозовий твір для дітей середнього шкільного віку».

Твір визнали одним із найкращих більшість українських діячів культури, серед яких чимало дитячих письменників та видавців дитячої літератури. Зокрема, образ Марти у творі назвав «живим і справжнім» І. Андрусяк. На його думку, «чудове поєднання добре прописаної психології з містичною інтригою» – те, чим можна «зацепити» читача середнього шкільного віку [59].

Оksamитка Блажевська, сучасна українська поетка і член журі конкурсу «Книжка про мене», відзначила, що сюжет повністю просякнутий ореолом утаємниченості, таким популярним серед підлітків. На її думку, у цьому ракурсі твір не поступається роману «Тінь вітру» відомого іспанського письменника Карлоса Руїса Сафона, фантастичному роману «Мандрівний

замок Хаула» британської письменниці Діани Вінн Джонс, роману «Кав'ярня на розі» Оксани Сайко. Також вона вказує на певні сюжетні неточності: у тексті зустрічаємо «лицарі в темних плащах з білими хрестами», а вже через сторінку перед нами постає інший опис «лицарі в білих плащах з чорними хрестами». Проте таких огріхів у тексті небагато, тому вони не мають значного впливу на загальне сприйняття повісті читачами.

У центрі «Міста Тіней» – образ сучасної дитини з її особистими проблемами, страхами і мріями. У сучасному світі батьки досить часто не можуть зрозуміти своїх дітей, через що ті почувають себе самотніми та покинутими. У своєму творі письменниця розглядає цілу низку проблем, що, так чи інакше, стосуються дітей у наш час:

- 1) стосунки між батьками та дітьми;
- 2) дружба з однолітками;
- 3) зневіра у власних силах;
- 4) надія на світле майбутнє;
- 5) добро та зло;
- 6) справедливість.

На думку члена журі конкурсу «Книга про мене» Оксани Проселкової, у творі поєднано суто підліткові мотиви: ірреальний світ фентезі, перше кохання, стосунки з батьками, жага до пригод, незбагненні таємниці та заплутані інтриги [59].

Проблема стосунків між дітьми та батьками виражена у творі за допомогою двох персонажів: головної героїні, дівчинки Марти, і її батька – архітектора і художника Алекса Вітрецького, який покинув сім'ю, коли дівчинка була ще маленька. Марта залишилася з мамою, а з батьком бачилася лише зрідка, коли той приїжджав до неї на свята. Після смерті Мартиної мами, стосунки між ними погіршилися через постійне втручання тітки Кіри, яка негативно ставилася до Алекса. Вона йому не довіряла опіку над дочкою, оскільки вважала «безвідповідальним хлопчиськом», який навіть собі не може дати ради. Це яскравий приклад того, як стосунки між дорослими

впливають на дітей. Почуття недовіри поступово переходить від тітки до Марти: *«Довкола вирувала штовханина: пасажери отримували багаж, зустрічаючи обнімали прибулих, хтось когось гукав, і всі поспішали. Та скільки дівчинка не ставала навшипиньки і не крутила головою, довготелесої фігури батька видно не було»* [44, с. 7], *«Можже, він переплутав рейс? Дівчинка багато разів чула від тітки Кіри, що на Алекса не можна покладатися, але щоб аж так... Невже він забув?»* [44, с. 8], *«Можже, так буде навіть краще, – ображено розмірковувала Марта. – Краще, ніж жити з тіткою Кірою, з її полохливими зойками і маніакальною прихильністю до чистоти. І в сто разів краще, ніж з Алексом, який навіть зустріти її вчасно не годен. Нащо вона йому взагалі здалася – неясно. Якщо вона мала його не цікавила аж настільки, що він дозволив мамі від нього поїхати, то зараз тим паче не зацікавить»* [44, с. 9–10].

Дружба займає важливе місце у житті дітей, тому, коли Марті довелося переїжджати до батька, неможливість спілкуватися з товаришами зі старої школи дуже її гнітила. Спочатку у новій школі їй не вдалося знайти собі друзів, проте з часом вона потоваришувала з Даніелем, своїм однокласником. З першого дня знайомства їхні стосунки не заладилися. Марта навіть штовхнула Дані, бо той узяв її іграшку – глиняну фігурку янгола, якого вона називала Серафімом. Це була її єдина згадка про щасливе дитинство, коли вони разом із мамою і татом святкували Різдво. Проте, після несподіваної зустрічі у Старому місті між ними виникають дружні почуття.

Зневіра у власних силах часто виникає у дітей через недостатню кількість уваги та підтримки з боку дорослих. У повісті Марта зневірилася у собі після невдалої спроби допомогти Золотому народові звільнитися від гніту Міста Тіней. Наведемо приклади з тексту: *«– Не можу! – у відчаї крикнула дівчинка. – Не виходить! Тобіасе, воно не працює!»* [44, с. 83], *«Адже це все через неї – вона знала це точно й напевно, як власне ім'я. Вона небезпечна, позначена смертю й нещастям, і несе ї людям»* [44, с. 286],

*«– Тобіасе! – знесилено плакала вона. – Вибач мені, Тобіасе. Я все зіпсувала. Я зрадила Йоля. Я віддала його Гайлісові... Різдва не буде. Ні в кого не буде, ніколи...» [44, с. 289].*

Надію на світле майбутнє відображено в образах жителів Міста Тіней – Золотого народу. Усі жителі цього міста колись були вправними майстрами і за допомогою свого ремесла несли у світ добро та жагу до життя. З приходом до влади підступного Чорного короля усе змінилося. Чимало майстрів утратили свою чарівну силу – вони «перестали жити». Проте залишилися ті, хто не скорився злій долі. Їхні очі сповнювалися надії та сподівань: *«Від майстра у зеленому оксамиті, каліка він був чи ні, за декілька миль віяло чаклунством. Більшість присутніх намагалася триматися якнайдалі від майстра Карла, навіть не дивитися в його бік» [44, с. 187], «– Боягузи! – з огидою кинув малий. – Коли мого батька й братів потягли до вежі, вони так само нічого не вдіяли. Ти прийшла, аби звільнити нас. Я піду з тобою!» [44, с. 204]*

Питання добра і зла належать до найбільш глобальних та архаїчних проблем, що почали турбувати людство ще за часів зародження культури і моральності. У світі існує велика кількість філософських, релігійних і культурологічних трактатів на цю тему. Є вона й у повісті Мії Марченко «Місто Тіней». Хоча книга і дитяча, у ній явно відображені поняття «добро» і «зло», які протиставляються у двох умовних вимірах (топосах): Місто Тіней (паралельний світ, де живе Золотий народ) і Сонячне Місто (світ дитячих мрій, які нагадують Марті про щасливі часи, коли вона разом із мамою і татом святкували Різдво у затишному сімейному колі).

Утіленням світла виступає Королівство Золотих Веж, населене Золотим народом – майстрами, які творять добро і злагоду в людських серцях. Роль темної сили у творі відіграє король-загарбник зі своїм військом лицарів, що прийшли на землі Золотого короля непроханими гостями та підступно вбили його. Через цей зрадливий учинок місто було приречене скніти у льодовому полоні вічної зими, перед якою навіть час безпорадний: усе в місті

залишилося незмінним навіть протягом 12 років. Ці два сукупні образи творять цілісну систему розуміння первинних морально-естетичних підвалин доброго і злого.

Образна система повісті складається з двох великих груп: реальні та ірреальні. До реальних образів належать персонажі, що діють в межах реальної сюжетної лінії: дівчинка Марта, Алекс Вітрецький (батько Марти), Кіра (тітка Марти по маминій лінії), Інге (дівчина Алекса), Даніель Малс (однокласник Марти), Магнус Малс (дідусь Дані), Марко, Валентин і Ян (шкільні хулігани), Емма (мама Дані) та інші. До ірреальної групи належать фантастичні істоти, що населяють Місто Тіней: ліхтарник Тобіас, пекарка Еммеліна, янгол Йоль, майстер-колісник Генріх Габленц, каменярь Йозеф Кунд, майстер-капелюшник Вільгельм Вайс, майстер-різник Хуго Гесс, Золотий король (володар Королівства Золотих Веж), чорний півень Гайліс, золотий півень Петер, майстер Карл, хлопчик-підмайстер Яспер, та інші. Кожен із цих образів знаходиться у певному вимірі, який він не має можливості покидати. Для реальних персонажів це Місто біля моря, а для фантастичних – Місто Тіней.

Не дивлячись на це, можна умовно виділити образи, що можуть перебувають як в одному вимірі, так і в іншому: Марта, Еміліна, Тобіас. Ці персонажі спроможні на фізичному рівні перетинати незримий кордон між двома світами. Є також образи з реального світу, які фізично не мандрують між вимірами, проте мають свої фантомні віддзеркалення в Місті Тіней: Магнус, його померла дружина, Емма Малс, Алекс Вітрецький. Відповідником Магнуса є король-загарбник, що увірвався разом зі своїми лицарями до Королівства Золотих Веж. Дружина Магнуса, що померла 12 років тому, – відповідник королеви, що загинула від холоду. Емма – паралель до принцеси Мафальди. Віддзеркаленням Алекса є сторож міських мурів Роланд. Образи реальних персонажів тісно пов'язані зі своїми фантастичними відповідниками. Якщо з героями Міста Тіней відбуваються якісь зміни, то вони також відображаються на жителях

реального світу. Наприклад, смерть Магнуса Малса пов'язана з кінцем влади Гайліса у Місті Тіней, а возз'єднання Мафальди і Роланда відображене у відновленні стосунків між Алексом і Еммою.

Умовно можна назвати спорідненими образи Магнуса і Марти. Вони обоє пережили втрату: у дівчинки померла мама, а Магнус Малс пережив смерть своєї дружини. Через це вони відсторонилися від зовнішнього світу і жили переважно споминами про минуле життя. Марта весь час згадує часи, коли вона разом з мамою та батьком святкували Різдво. Дідусь Даніеля став нестерпним навіть для своєї власної доньки та онука, які його люблять, але «перебувають у полоні його скорботи». Проте їх різнить одна важлива відмінність. Якщо Марта у ході розвитку сюжету оживає (налаштовуються стосунки з батьком, Дані став її другом, вона потоваришувала з Еммою), то духовний та фізичний занепад Магнуса лише набирає нових обертів, аж доки не знаходить свого остаточного фіналу (спочатку потрапляє до лікарні, а згодом помирає).

Одним із центральних образів у повісті є різдвяна іграшка янгола – головний спогад Марти про щасливе сімейне Різдво. Ця маленька фігурка належала ще її мамі, але під час святкування останнього їхнього спільного Різдва та раптом віддала янгола дочці: *«Малою Марта завжди просила потримати його хоч на хвилику, але мама не дозволяла. А рік тому раптом подарувала. Зняла з ялинки, коли вони вдвох святкували Різдво, про яке ніхто не знав, що воно – останнє»* [44, с. 9]. Янгол має дві іпостасі: Серафім і Йоль. Перша – символ спогадів про світле дитинство дівчинки, коли ще її мама була живою, а батько жив разом із ними. Ті щасливі часи минули, тому все, що в неї від них залишилося – глиняна ялинкова іграшка. Героїня береже її і боїться втратити понад усе на світі. Саме тому вона посварилася з Дані, коли той узяв Серафіма, щоб краще роздивитися, і не побоялася переслідувати майстра-ліхтарника під час їхньої другої зустрічі: *«Дівчинка кинулася навпростець, крізь заповошений сквер, сподіваючись перехопити крадія у кінці площі, та він, мабуть, помітив її маневр, спритно змінив*



*напрямок і скочив на відкриту терасу ресторану»* [44, с. 100]. Йоль у творі символізує дух Різдва, який може врятувати Золотий народ від занепаду та голодної смерті. Він був одним із них, проте з приходом короля-загарбника, йому довелося піти. За легендою, саме він здатен повернути добробут до Міста Тіней і перетворити його знову на Королівство Золотих Веж. Йоль – символ надії на краще життя, сила, яка допомагає витримати навіть найскладніші випробування. Саме тому майстри Міста Тіней досі знаходили у собі сили протистояти гнітючій владі Гайліса.

Не менш важливими у повісті є дуалістичні образи півнів: Гайліса і Петера. Перший був опорою, на якій стояла влада темного короля (навіть після його смерті, залізний птах досить довго залишався «голосом королівської волі»). Другий виражав владу Золотого короля, був його вірним другом і помічником. Результат двобою між півнями ознаменував закінчення доби Міста Тіней і початок нової доби Королівства Золотих Веж.

Відповідно до класифікації Л. Крупчанова [38, с. 314], героїв твору можна поділити на дві великі групи:

1) активні – впливають на розвиток сюжету. Сюди можна віднести Марту, Алекса, Інге, Тобіаса, Даніеля, Роланда, Гайліса, Яспера і Петера. Їхні дії призводять до певних наслідків, що вводять до твору низку нових подій і ситуацій. Наприклад, Мартина біганина за Тобіасом, який викрав фігурку янгола, призвела до проникнення в Місто Тіней. А якби Роланд не повернувся до Міста Тіней і не з'їв останній шматок пирога, то Золотий народ не мав би нового короля.

2) пасивні – не можуть безпосередньо впливати на перебіг подій, проте прив'язані до певних ситуацій. З їхньою допомогою можна легко налаштувати взаємозв'язки між окремими частинами сюжету та поєднати різні сюжетні лінії у єдине художнє полотно. Сюди можна віднести практично усіх майстрів Міста Тіней, які допомагають чіткіше змалювати реалії фантастичного світу, проте не мають великого значення для розвитку сюжету.

Сюжетно повість складається з 12 розділів та епілогу. Кожен розділ має свою назву, що передає його основну думку. Розділи мають закінчену структуру, тому події з кожного попереднього розділу не переносяться до наступного, а доповнюють, вносячи певні роз'яснення.

Цікавим є будова сюжету повісті. Експозиція твору окреслена приїздом Марти до Міста біля моря, її зустріччю з батьком та Інге. Під час їхньої прогулянки дівчинка помічає жінку в дивному золотавому вбранні, що стояла на вулиці, тримаючи тачку з льодяниками. Їй здалося, що ця жінка стежить за нею, але Марта все списала на нерви та стрес від переїзду. Зав'язкою є той момент у творі, коли Марта слідом за Тобіасом перейшла межу між двома світами та потрапила до Міста Тіней. Цю подію можна вважати точкою відліку, що поклала початок перебігу усіх наступних подій. Кульмінацією є момент вибору нового короля, під час якого відбувся двобій між Гайлісом і Петером. Перемога золотого півня ознаменувала початок правління нового короля. Розв'язка наступає наприкінці твору – спільне святкування Різдва родини Вітрецьких та Малсів. Також у творі присутній епілог, який розповідає про життя персонажів після зображуваних подій. З епілогу читач дізнається, що Алекс і Емма одружилися, Дані нарешті став спокійний за свою маму, оскільки поряд із нею з'явився справжній чоловік. Марта з батьком переїхали до будинку Малсів, відреставрували його і зробили чудову сувенірну крамницю, якою він колись був.

Також на початку повісті вміщено присвяту («Моїй матері») й епіграф «Щастя можна знайти навіть у найтемніші часи, якщо не забувати обертатися до світла». Слова епіграфа взято з реплік Албуса Дамблдора – одного з основних персонажів підліткової багатосерійної саги «Гаррі Поттер» Джоан К. Ролінг. Вони дуже чітко підкреслюють основну ідею твору – ніколи не можна втрачати надію, навіть якщо шансів на порятунок уже не залишилося. Епіграф переплітається зі словами Магнуса Малса, сказаними ним під час передсмертного марення: *«Світла... Довкола темрява. Марто... Я хочу... хоч трохи світла...»* [44, с. 348].

Не дивлячись на те, що «Місто Тіней» перед усім є дитячим твором, його хронотоп досить складний та неоднозначний. Фактично перед читачем постає два світи: реальний та фантастичний, проте вони не існують відокремлено, а переплітаються в одне ціле. На думку члена журі конкурсу «Книжка про мене» Юрія Бедрика, «реальність не контрастує повноцінно з казковим світом: вона швидше казковий світ номер два» [59]. Він підкреслює, що дещо нереалістично показана картина «шаленої біганини» дванадцятирічних дітей слизькими зимовими дахами готичних будівель, які, зазвичай, є досить похилими. Це ще більш дивно, якщо врахувати, що у всьому творі діти показані як незграби [59]. Це є свідченням того, що сюжетні метаморфози не обмежуються лише топосом Міста Тіней, а продовжуються в реальному світі.

Тут можна провести паралель із романом-казкою «Аліса в Країні Чудес», написаного англійським математиком Чарлзом Лютвіджем Доджсоном, більше відомого як Льюїс Керрол. Також не можна не згадати про «Чарівника смарагдового міста» російського письменника Олександра Волкова. Тільки, якщо Аліса та дівчинка Еллі зі штату Канзас весь час перебували в паралельних вимірах, де й розгорталася вся сюжетна лінія, то Марта мала унікальну можливість самотійно перетинати незриму межу двох світів. Цих героїнь поєднує ще одна виразна риса – усіх їх супроводжували персонажі з фантастичного світу. Алісу супроводжував Білий Кролик з годинником, Еллі подорожувала у супроводі Залізного Дроворуба, Лева-Боягуза і Солом'яного Опудала, супровідником Марти в Місті Тіней виступає майстер-ліхтарник. Усіх цих персонажів можна віднести до когорти персонажів-помічників.

Події у творі мають причинно-наслідкові зв'язки та розташовані у чіткій хронологічній послідовності. Навіть коли автор вилучає з сюжету певний відтинок часу, послідовність перебігу подій від цього не змінюється. Тому ми вважаємо, що композицію дитячої фантастичної повісті «Місто Тіней» можна віднести до хронологічної форми подієвої

композиції. На думку В. Лесика, суть такого типу композиції полягає в тому, що «події... йдуть одна за одною в хронологічному порядку – так, як вони відбувалися в житті. Між окремими діями або картинами можуть бути часові відстані, але немає порушення природної послідовності в часі: те, що раніше відбувалося в житті, й у творі подається раніше, а не після наступних подій. Отже, тут немає довільного переміщення подій, порушення прямого руху часу» [72, с. 284].

У творі яскраво виражена містифікація хронотопу. Автор не надає читачам точних відомостей не лише про місто, а й про країну де відбувається усе дійство. Імена і прізвища більшості персонажів мають німецьке походження. Проте герої спілкуються не німецькою. Про це свідчать слова Даніеля, який пояснює Марті напис на іграшковій композиції: *«Це значить «янголи». З німецької»* [44, с. 94]; *«А внизу німецькою підписано, як його звали. Здається, «То-бі-ас», – по складах прочитав хлопець»* [44, с. 63]. Тобто зрозуміло, що німецька не є рідною мовою жителів Міста біля моря. Юрій Бедрик також акцентує увагу на тому, що імена шкільних хуліганів, що напали на Марту і Дані є українськими: Марко, Ян і Валентин [59].

Час в обох світах відрізняється: якщо у реальному світі він динамічний, то в ірреальному – уповільнений. Про це свідчить різний темп перебігу подій: у Місті Тіней фактично нічого не змінюється уже впродовж 12 років (*«Просто час у нас не йде, ось я і не расту. Якби не Магнус, я був би вже головним підмайстром!»*) [44, с. 204]. Кожного разу, коли Марта пересікає межу між двома вимірами, стає зрозуміло, що в реальному світі пройшло більше часу, ніж у Місті Тіней.

Мова персонажів має переважно діалогічну та зрідка монологічну форми. Досить часто автор вводить у твір описи інтер'єру. Одними з найбільш яскравих є опис кімнати Марти, куди її поселив батько, і занедбаної квартири Алекса, де він колись жив разом із Мартиною мамою: *«Вона знов обійшла кімнату. Торкаючись вкритих порохом полиць, мов коштовних реліквій. Під вікном стояв письмовий стіл, який Алекс тепер, а може, й ще тоді*

використовував як художницьку палітру, бо він увесь був заплямований застиглими масляними фарбами; розламаних упаковок фарб, пензлів, скляночок з розчинниками, ґрунтом було накидано стільки, що чистого місця майже не лишилося» [44, с. 259]. Також не рідкістю є описи різноманітних предметів, що входять до системи екстер'єру: «Пір'я на крилах, кучеряве волосся були на диво тонко викарбувані. Мабуть, через це янгол виглядав немов живий» (опис ялинкової іграшки янгола) [44, с. 9]; «У м'якому призахідному світлі білі кам'яні лати воїна здавалися золотими. Він стояв обличчям до річки, войовничо оголивши меча, наче погрожував важким хмарам, що громадилися на обрії» (опис статуї Роланда біля собору) [44, с. 18]. Портрети у тексті досить стислі, що дає можливість читачеві самостійно додумати певні деталі зовнішнього вигляду персонажів: «У руках жінка стискала тацю з солодощами на ремінці та й убрана була незвично – у старовинний полотняний очіпок і довгий плащ» [44, с. 19], «Марта озирнулася. До неї, ледь тримаючись на височенних підборах, крізь купи снігу і льоду пробиралася білявка з лискучим волоссям у вишуканій хутряній безрукавці» [44, с. 11].

Отож, повість «Місто Тіней» Мії Марченко порушує чимало проблем, що є актуальними для сучасних підлітків. У центрі твору знаходиться дівчинка Марта, що максимально наближає його до підліткової аудиторії. Образна система твору багатогранна, проте автор органічно вплітає її у сюжетну канву повісті.

### **1.2.2 Психологізм пригодницької повісті Ірен Роздобудько «Арсен»**

Українська проза на межі ХХ–ХХІ століття є невід'ємним елементом цілої системи літературних течій та індивідуальних стилів, що склалися за весь період розвитку національної літератури. Протягом цього часу творили такі талановиті автори як Ю. Андрухович, Ю. Винничук, О. Забужко, С. Жадан, Л. Кононович, К. Москалець, творчість яких ґрунтується на різноманітних культурних та естетичних традиціях, відображає риси різних стильових течій. Визначне місце серед них посідає й Ірен Роздобудько,

художня проза якої є репрезентантом «нової літературної хвилі», ідеологічно незалежною рисою її творчої свободи. Визначною особливістю її творів є високий рівень актуальності, оскільки вони спонукають читачів переосмислювати довколишню дійсність через призму індивідуального авторського бачення та допомагають зорієнтуватися на духовні традиції через самозаглиблення та самоаналіз.

Творчість І. Роздобудько багатогранна, тому в літературознавстві й досі залишаються дискусійні запитання з приводу вивчення окремих її аспектів. Твори письменниці аналізувалися лише в межах певної загальної теми в наукових працях Н. Галушки, Н. Герасименко, Я. Голобородька, Ю. Соколовської, О. Ткаченко, Л. Чередник та ін.

На думку Я. Голобородька, І. Роздобудько є яскравою представницею української fashion-літератури, яка своєю плідною працею протягом 2005–2011 років започаткувала «власний літературний бренд», що посів досить високу сходинку на ринку дитячої літератури. Дослідник називає тексти авторки «трендовими», оскільки вони «орієнтовані на майже всі цінності й споживчі смаки» [20, с. 45]. Редакція електронного журналу «Фокус» підготувала рейтинг «ТОР-25 творів сучасної української літератури», відповідно до якого, Ірен Роздобудько гідно займає сьому позицію, що свідчить про велику популярність її книг, необхідність у яких зростає з кожним днем. Кількість проданих книг цієї авторки станом на 2015 рік становила 15019 примірників [66].

Науковиця Н. Галушка, досліджуючи творчість Ірен Роздобудько в аспекті читабельності, зазначала, що «концепт читабельності твору прийнято розглядати не лише з точки зору доступної манери викладу текстового полотна, а й з позиції вміння автора зацікавити читача динамічністю сюжетної схеми, емоційністю, правдоподібністю творення образів чи характерів, майстерністю розповідача» [14, с. 38].

Віталій та Дмитро Капранови вважають читабельність та популярність тісно пов'язаними поняттями. На їхню думку, читабельність літературного

тексту є невід'ємною складовою популярності книжкової продукції, що робить затребуваною серед читачів. Видавці стверджують, що «літературні тексти повинні бути читабельними за формою, сучасними за методом й національними за змістом»[62, с. 37].

Н. Галушка виділила три основні чинники, що впливають на читабельність творів Ірен Роздобудько [37, с. 80]:

1. Теми, які авторка висвітлює у своїх книгах, відповідають сучасним читацьким інтересам та належать до категорії «позавікової тематики». Твори письменниці висвітлюють широкий спектр загальнолюдських проблем: кохання й зрада («Гудзик»), любов і ненависть («Ескорту смерть», «Зів'ялі квіти викидають»), життєвий і моральний вибір («Шості двері», «Амулет Паскаля»), любов до рідної землі («Ранковий прибиральник», «Я знаю, що ти знаєш, що я знаю») тощо. У своїх творах письменниця відобразила життя в різних часових площинах (далеке й недалеко минуле, сьогодення), намагалася осмислити вплив часу на людину, взаємозв'язок чоловіка й жінки, представила глибокі філософські роздуми не тільки над загальнолюдськими, а й над загальнонаціональними проблемами.

2. Широкий жанровий діапазон творчості, розрахованої на різноманітну читацьку аудиторію. До прозового доробку авторки належать тексти різних жанрів: авантюрні детективи, психологічні та детективні трилери, романи-візії, мелодрами, психологічні драми, автобіографічні та сентиментально-чуттєві романи, роман-алюзія, романи в новелах, лікарняні повісті, політичні комедії абсурду, оповідання тощо. Н. Герасименко акцентує увагу на складності та нешаблонності жанрової системи Ірен Роздобудько. На думку дослідниці, проза письменниці є чудовим зразком змішування та взаємопроникнення усталених, загальноприйнятих жанрів, що стимулює конструювання власне авторської жанрової системи [14, с. 38].

Н. Галушка зауважує, що письменниця, «апелюючи здебільшого до масових жанрів літератури, намагається вкладати в прозу досить серйозний та актуальний зміст» [37, с. 82].

Розташовуючись на перетині літературних категорій «високого» та «низького», проза Ірен Роздобудько займає особливе місце в естетико-стильовій системі постмодернізму, а тому потребує вдумливого прочитання, правильного осмислення та вмілого інтерпретування художнього світу читачами.

3. Емоційне забарвлення епічного полотна: почуття та емоції, які виникають у читачів, допомагають утримувати їхню увагу, стимулюють читацький інтерес під час розгортання теми, сюжетної лінії тощо. Авторка приділяє багато уваги не лише подіям роману, а й самим героям. Вона моделює їхні характери на засадах боротьби двох протилежних «Я» в душі людини, процесі самовизнання людської особистості чи її повному відчуженні суспільством. Емоційно-психологічні стани героїв, їхні роздуми та переживання ототожнюють зовнішній світ із внутрішньо особистісним.

На думку Я. Голобородька, у характерах персонажів Ірен Роздобудько «стилістика *емоцій* безальтернативно домінує над культурою *рацій*» [20, с. 45]. Н. Герасименко зауважує, що весь прозовий доробок письменниці є не що іншим, як розкриттям психологізму буття людини. Апелюючи до цього дослідниця називає художню прозу І. Роздобудько «психологічним читивом» і наголошує на неможливості віднесення її до жодного літературного жанру [20, с. 37].

Отож, на індивідуальний стиль письменниці чималий вплив відіграє психологізм, за допомогою якого вона «оживляє внутрішнє «Я» читача, культивує світ його моральних цінностей» [37, с. 82].

4. Кінематографічність є однією з найголовніших рис творчості Ірен Роздобудько. На думку Г. Улюри, для її творів характерні такі кінематографічні прийоми художнього тексту як сценарність, монтаж й візуальність [73, с. 148].

Художнє оформлення сюжетів характеризується конкретністю та високим рівнем деталізації зображуваної дійсності, багатоекранністю авторської уяви, кадровістю та крупноплановістю описів, що сприяють



відтворенню кожного фрагменту твору, викликають у читача відчуття, подібні до кіноперегляду.

5. Я. Голобородько відзначає «легку» манеру написання І. Роздобудько. На його думку, «сюжетні моделі прози сучасної письменниці дихають легкістю викладу, флегматичністю розгортання, прозорістю натяку або смислових акцентів» [20, с. 46]. Дослідник зауважує, що цьому не перешкоджають ані ускладнені сюжетні дієства, ані досить часті ліричні відступи, ані літературні асоціації та алюзії.

Серед літературного доробку Ірен Роздобудько значне місце посідає повість «Арсен», яку літературні критики називають психологічною прозою. На думку Ю. Соколовської, «судячи з наративно-сповідальної форми твору, це – психологічна щоденникова проза з елементами детективу, де відображено психологічне становлення особистості, представлені трансформації у свідомості й пошук моральних орієнтирів у житті головного героя-підлітка Арсена» [66, с. 179].

Книга «Арсен» потрапила до «довгого списку» премії Дитяча Книга року ВВС–2013. Усього до нього увійшло 13 книжок.

Критика сприйняла появу повісті не одностайно: від позитивних відгуків про майстерне розкриття підліткового характеру в персонажах до негативних зауважень про те, що доросла авторка не може писати про підлітків та зображувати світ крізь призму їхнього бачення [76, с. 209]. На жаль, нічого конкретного не відомо про задум створення повісті «Арсен». За словами письменниці, вона просто написала книгу, яку б сама із задоволенням прочитала б у дитинстві, «щоб там була якась загадка, розслідування, таємнича історія роду, небезпека і стосунки з дорослими» [76, с. 210].

У повісті йдеться про звичайного міського хлопчика-підлітка Арсена, який випадково потрапляє на літніх канікулах у село до своїх дідуся й бабусі. Це не просто твір про підлітків, це – «книга про дорослішання,

життєво важливі трансформації у свідомості й пошук моральних орієнтирів у житті» [14, с. 38].

Початок твору готує читачів до розгортання пригодницького сюжету, проте досить швидко стає зрозумілим, що окрім пригодницьких ситуацій на головного героя очікує чимало загадок та таємниць, пов'язаних із його власною родиною. Таким чином, пригодницько-розважальна лінія переплітається з історичною (майже двохсотрічна історія однієї родини), родинною (взаємостосунки в родині Арсена) та любовною (перше підліткове кохання).

Сюжет твору розгортається в одній просторовій площині (село, де проживала родина Іванюків), проте в різних часових вимірах (XIXст., в якому жили предки Арсена-підлітка, та сьогодення, в якому проживає сам хлопчик). Слід зазначити, що сучасний часовий вимір є провідним, а вимір минулого слугує лише для повного розкриття всіх сюжетних колізій повісті. Відповідно до класифікації, розробленої ще за часів Аристотеля [74, с. 257], можемо констатувати поєднання хронікального та концентричного типів сюжетів, оскільки окремі сюжетні епізоди поєднані як хронологічними, так і причинно-наслідковими зв'язками.

Композиційно твір складається з прологу «Про що я думаю вночі», 26 розділів й епілогу «P.S.». Розділи невеликі за обсягом, проте можуть займати різні проміжки сюжетного часу: від декількох годин до декількох днів.

Серед позасюжетних елементів композиції у творі переважають:

1. *Пейзаж: «Попереду пролягала широка асфальтована дорога. Завертаючи вбік від міста, вона переходила у звичайну земляну стежину, що тягнулася між соняшниковими ланами. Запахами трави і квітів мене оповила тиша. Лише голосно сюрчали коники і співали якісь невидимі пташки» [60, с. 12]; «Ми стояли посеред нерівної, ніби виораної божевільним плугатарем галявини, порослої високою травою. По всьому периметру валялися камінні брили» [60, с. 82].*

2. Портрет: *«Вона ходить у джинсах і модних футболках, струнка й довгокоса»* [60, с. 6]; *«А це був худорлявий хлопець у тільняшці й обрізаних вище колін джинсах. На обличчі – масивні мотоциклетні окуляри, що закривали більше ніж півобличчя. З-під бейсболки, вдягнутої козирком назад, виглядав світлий короткий «хвіст». На руках – потерті шкіряні рукавички з обрізаними пальцями, на ногах – стоптані кросівки. У вусі – майже так само, як у мене, – стирчало кілька кульчиків»* [60, с. 16]; *«Я придивився: гарненька, білява, з великими очима і кирпатим носиком. Це робило її обличчя незвичайним і водночас дуже кумедним»*[60, с. 20].

3. Екстер'єр: *«Паркан було розмальовано різними фарбами – зеленою, жовтою, синьою, червоною. Причому якась частина була пофарбована рівно і охайно. А якась – так, ніби її квацяли хвостом мавпи»*[60, с. 76]; *«Був він (будинок) дивної конструкції – до одноповерхової звичайної хати приліпився досить охайний двоповерховий котедж із дерев'яними сходами, що вели нагору. Рами на вікнах теж було розфарбовано, а стіни – вкриті малюнками. Судячи з них, я зрозумів, що до тих малюнків теж приклали руки всі дітлахи по черзі. Були тут і літаки, і пароплави, і зайці, і ляльки, і квіти. А на розі хати – з обох боків – вабила око старанно вимальована єгипетська піраміда»* [60, с. 77].

Повість написано від першої особи (від імені головного персонажа Арсена). Характер головного персонажа показано в психологічному розвитку. Свідомість Арсена трансформується в ході розвитку сюжету: підліток зближується із сестрою, мириться з батьком, який створив іншу сім'ю, переживає перше кохання тощо.

Послугуючись класифікацією Н. Ференц [74, с. 214], можемо поділити образи-персонажі в повісті «Арсен», залежно від їхньої ролі в образній системі, на три категорії:

1) головні: Арсен (хлопчик-підліток).

2) другорядні: Юля (мама Арсена-підлітка); Айрес (дівчинка-підліток із будинку родинного типу, перше кохання головного героя); Нійоле (зведена сестра Арсена); дід Олег та бабуся Ліда тощо.

3) епізодичні: дід Микита; Мишко, Стасик, Ліза, Віка, Артур, Євген (діти з будинку родинного типу); Яків Степанович (директор школи); Софія Михайлівна (його дружина) тощо.

Користуючись класифікацією Л. Крупчанова [38, с. 73], залежно від участі у розвитку подій, персонажів повісті можна поділити на дві групи:

1) активні – своїми діями впливають на хід подій у творі, що дозволяє розгортати сюжет у певному напрямі. До цієї категорії ми можемо віднести більшість персонажів, які проживають з головним героєм в одному часовому вимірі: Арсен-підліток, його батьки, зведена сестра, бабуся і дідусь, діти з будинку родинного типу, Федір та його батько, Яків Степанович і Софія Михайлівна, дід Микита.

2) пасивні – не мають безпосереднього впливу на перебіг подій, проте вони певним чином прив'язані до активних персонажів та слугують для налаштування зв'язків між окремими художніми картинками або персонажами. До цієї категорії можемо віднести предків Арсена-підлітка (Макар і Марія, Арсен-предок і Нійоле-предок, Ярема), а також вчительку математики Ганну Павлівну й Арсенового шкільного друга Пашку.

Художнє полотно повісті Ірен Роздобудько «Арсен» окреслене низкою проблем:

1. Батьки і діти: Арсен-підліток страждає через перехід батька до іншої родини та появу на світ своєї зведеної сестри Нійоле; Ярема страждає через те, що відчуває нестаток любові з боку Макара й Марії, оскільки він їм не рідний; пан Островершенко залишає свою доньку Марію без спадку, фактично зрікаючись її.

2. Братерський конфлікт: Ярема заздрить своєму нерідному брату Арсену-предку й підставляє його після вбивства батька; Арсен-підліток спочатку не любить свою зведену сестру й ревнує її до батька.

3. Перше кохання: Арсен-підліток закохується в Айрес та намагається справити на неї позитивне враження.

4. Дружба: Арсен-підліток досить тісно дружить зі шкільним товаришем Пашкою та намагається потоваришувати з сільським хлопчиком Федором (хоча й не дуже результативно). Дружба між Арсеном та Айрес поступово переходять у лінію кохання.

5. Історична пам'ять народу крізь призму однієї сім'ї: ніхто з родичів не зацікавився історією Іванюків більше за Арсена-підлітка.

6. Зіставлення поколінь: старше покоління сприймає родинну легенду більш скептично, ніж молодше, яке свято вірить у правдивість сімейних таємниць.

7. Містифікація: більшість односельчан вірять у «Білу даму», змучений привид Нійоле-предка, яка блукає нічними вулицями разом зі своєю свитою. Інтрига містики тримається протягом усього твору й розвіюється лише в передостанньому розділі повісті.

8. Ілюзія й реальність: межа між «реальним» та «нереальним» досить тонка, про що свідчать постійні фантазії Нійоле-дитини й її однолітків. Про свій хист до фантазування розповідає в пролозі й сам оповідач. Певною мірою це також пов'язано із містифікацією сюжету.

Отже, Ірен Роздобудько – відома сучасна українська письменниця, творчість якої складає своєрідний калейдоскоп оригінально поєднаних цікавих тематичних картин, різних жанрово-стильових характеристик, символічних образів та глибоких підтекстів. На жаль, дослідження прозового доробку письменниці в сучасному літературознавстві перебуває на низькому рівні, окремі її твори залишаються малодослідженими. Зокрема, в наукових працях літературознавців недостатньо уваги приділено повісті «Арсен». Усі аналітичні матеріали твору зводяться фактично до поодиноких рецензій та окремих інтерв'ю з авторкою. Власне, більш глибокий літературознавчий аналіз повісті «Арсен» є досить перспективним напрямом подальшого дослідження прозової творчості Ірен Роздобудько.

### 1.2.3 Автобіографізм повісті Володимира Рутківського «Потерчата»

Кожна культурно-історична епоха окреслює коло проблем, які є найхарактернішими для цієї доби, а тому найчастіше знаходять своє віддзеркалення в національній літературі. Проте досить часто актуалізовані в авторських текстах проблеми не просто є осмисленим відображенням дійсності, вони також мусять відповідати читацькому інтересові, зумовленому комунікативною, інформаційною, виховною й естетичною складовою. В іншому випадку твір не матиме впливу на читачів.

Наприклад, у час суспільно-політичних протистоянь, воєн, боротьби, актуальною стає тема миру. У перші десятиліття ХХ століття у літературі для дітей зароджується традиція реалізації цієї теми, яка досягає свого апогею у повоєнний час, 50–60-ті роки ХХ ст. До кінця ХХ століття в українській літературі інтерес до теми війни і миру стихає, натомість особливо популярними як серед авторів, так і серед читачів, є проблеми соціально-побутового, психологічного, морально-етичного плану. Порушені авторами проблеми сприймаються реципієнтом не тільки як новий емоційний досвід, а й як об'єкт ототожнення переживань, що випали на долю сучасного юного покоління, із тими, які властиві героям.

Проблема «діти і війна» не нова в українській художній літературі. Її порушили у прозових творах Віктор Близнець («Ойойкове гніздечечко», «Паруси над степом», «Землянка», «Мовчун»), Микола Вінграновський («Первінка»), Всеволод Нестайко («Це було в Києві»), Григійр Тютюнник («Климко», «Вогник далеко в степу»), Галина Пагутяк («Діти») та інші.

Тему «війна і діти» в українському літературному процесі досліджували В. Базилевський, С. Богдан, І. Бойцун, І. Дзюба, С. Ушневич та ін.

Жанрову систему творів реалістичного спрямування складають історична повість, роман, автобіографічний роман, спогад, тоді як фантастичну літературу презентують жанри фентезі, повісті-казки,

фантастичного роману тощо. Власне, у контексті першої групи творів можна розглядати біографічну повість В. Рутківського «Потерчата».

Тема війни і миру має певні особливості відображення літературних творах для дітей:

- 1) у центрі сюжетного розвитку подій – дитина-герой;
- 2) увага акцентується на проблемі втраченого дитинства;
- 3) на перше місце постає бачення й осмислення подій дитиною.

Відповідно до такої моделі й побудована повість В. Рутківського «Потерчата», де автор розповідає про власний дитячий досвід, отриманий під час війни, про своє «втрачене дитинство». У понятті «втрачене дитинство» можна прослідкувати смислову паралель із терміном «втрачене покоління», який використовують задля умовного позначення генерації західноєвропейських письменників, що особисто пережили трагедію Першої світової війни. Сам автор так висловлюється про свій твір: «Я, мабуть, письменником став тільки для того, щоб написати цю сповідь. З висоти свого віку вдивляюся у себе малого, вдивляюся в мільйони таких же, як я, сивих вже потерчат і не можу збагнути, як нам вдалося проскочити по лезу між смертю і життям, любов'ю і ненавистю, вірою і безнадією...» [26].

У автобіографічному творі Володимира Рутківського на прикладі головного героя і оповідача Володика показано втрачене дитинство цілого покоління, на долю яких випало жити у воєнний час, зазнати поневірянь, пізнати голод і людську жорстокість, пережити страх, йдучи по лезу між життям і смертю. На нашу думку, хронотоп твору позначений чіткими рамками: з твору відомо, що події відбуваються в період від 1941 року (початок німецько-радянського збройного конфлікту) до 1943 року (головний герой за час розгортання сюжету підріс приблизно на три роки) й територіально обмежені селом Пирого (село, в якому народився Володик) і Богодухівка (село, в якому жили батьки Ганни Кирилівни, Володикової мами). В. Вздутьська зазначає, що часопростір у повісті подається автором у стисненому вигляді, оскільки його координати означені образно – «між

життям і смертю», «між небом і землею» [9]. Беручи до уваги чіткість визначення координат часової площини, не можна все ж не акцентувати увагу на авторських відступах, у яких письменник ділиться уже не дитячими думками, а думками свого дорослого «Я». Таким чином, читач отримує можливість порівняти погляди на окремі події двох авторських «Я» – дитини і дорослого.

Досліджуючи форми хронотопу, М. Бахтін писав: «Час тут (у часопросторі) згущується, ущільнюється, стає художньо-зримим; простір ж інтенсифікується, втягується в рух часу, сюжету, історії» [7, с. 247]. Хронотоп у творі В. Рутківського виконує характерологічну функцію, творить емоційне тло.

Послуговуючись класифікацією, висвітленою у працях М. Бахтіна, хронотоп твору можна поділити на зовнішній і внутрішній [7, с. 269]. Зовнішній хронотоп несе в собі інформацію про час (сорокові роки ХХ століття) та місце подій у творі (дія відбувається у селах Пирого і Богодухівка), тоді як внутрішній – охоплює душевний світ головного героя-дитини і позначений простором його думок, уявлень, сновидінь.

Глибокий психологізм дитячого образу розкривається завдяки таким епізодам, в яких дитяча щирість і безпосередність ставлення до себе і до того, що діється навколо, просто вражає. *«Мабуть, відтепер мама вже ніколи не любитиме мене, як любила до війни, і що тепер ніколи вони з Вікториком не вибачать мені таких слів. І буду я завжди сам на всьому світі. Аж поки не повернеться з війни татко...»* [61, с. 49]. У хлопчика постійний страх перед самотністю і покинутістю. Довоєнне дитинство було щасливим: із татом, із мамою, а потім – голод, холод, страх, беззахисність, самотність. Це як два контрастні світи. Початок твору відображує щасливе дитинство хлопчика: *«Я ніс київські помадки додому і уявляв собі, як оце повернеться зі школи татко з мамою і похвалять мене за те, що я у них такий гарний здобичник! А потім ми всі усядемося пити чай. І не простий чай, а саме з оцими ось цукерками, що я зараз притискую до своїх грудей. І що вони б робили без мене!»* [61,



с. 14]. Потім родинний добробут змінюється забуттям і без того хиткий дитячий внутрішній світ починає сипатися: *«Вони щезли разом з моїм довоєнним дитинством. Вони вимерли раптово, як мамути. Де б я пізніше не бував, до яких крамниць не заходив, мимоволі погляд мій зупинявся там, де знаходилися кондитерські товари. Даремно – київських помадок не було»* [61, с. 14].

Чистота дитячої душі на тлі жорстокої дійсності воєнного часу неодноразово підкреслюється письменником. Володик надзвичайно вразливий, добрий, чуйний хлопчик. Незважаючи на думки про смерть брата, які зринули унаслідок щирого дитячого егоїстичного бажання бути в матері єдиним і улюбленим сином, він не плаче жорстокості чи ненависті, не озлоблюється на інших. Хлопчик-оповідач не зовсім розуміє грань між життям і смертю. Для нього це не більше, ніж сон і пробудження: *«А коли ти заснеш так, що вже ніколи-ніколи не розплющиш очей, то вона трохи поплаче і візьме на ручки мене. А потім приїде з війни татко і ми знову знайдемо тебе в капусті»* [61, с. 34]. Він вміє співчувати і любити, його мучать докори сумління за найменшу шкоду, яку завжди гіперболізує до глобальних масштабів: чи тоді, коли з'їдає братикову кашку (*«І чим більше думав, тим більше мене переймав острах. Це ж що воно виходить – я з'їв те, що мав з'їсти мій маленький беззубий братик? Ой-ой-ой, як воно негарно вийшло...»*) [61, с. 43]), чи коли розчаровує маму своєю поведінкою, чи думає, що через нього помер голова сільської ради. Не обділений Володик й дитячою наївністю: *«Коли півроку тому мені привезли братика, то до нас почали сходитися всі, хто працював у школі разом з татом і мамою. І так вже їм було цікаво побачити мого Вікторика, що вони аж шиї витягували, мов ті гусаки, аби краще його роздивитися. А що вже сюсюкали, а що вже улюлюкали перед ним! І ніхто навіть не здогадався привітати мене з тим, що нарешті я отримав братика, якого так довго випрохував у тата з мамою»* [61, с. 3].

Протилежними за своєю суттю є образи жорстоких хлопців-поліцаїв, шкільного завгоспа, німецьких окупантів, деяких представників радянської влади: *«І коли я буду бігати туди-сюди, набіжить поліцай і його безжальний багнет увір'ється в спину...»* [61, с. 52]. Використання композиційно-стилістичного прийому контрасту тільки посилює смислове навантаження тексту, згущує барви у зображенні тла – подій, які відбуваються у суспільстві. Функціональність такого прийому виявляється й у впливі на читача, формуванні у нього емоційного та естетичного досвіду.

У сповіді письменник вдається не тільки до саморозкриття, зізнається у своїх дитячих переживаннях, думках, висвітлює емоції та описує побутові подробиці, а надзвичайно відверто говорить про речі, акцентує на деталях. Наприклад, оповідач досить детально описує епізод сковзання на льоду, не вдаючись, при цьому, до надмірної деталізації: *«Я вже відставив було назад праву ногу і нагнувся, аби сильніше відштовхнутися. Проте в останню мить встиг завважити, що між берегом і озером крига була іншого кольору, ніж на середині. Видавалася вона мені такою прозорою, наче її взагалі не було»* [61, с. 7]. При цьому його емоції часто гіперболізуються, що свідчить про добре розвинену уяву. Зокрема, в епізоді зі «свинєю на льоду» дядьки, які її наздоганяли, здалися малому справжніми «кровожерливими вбивцями»: *«І лише тоді мене пройняв жах. Мало того, що на моїх очах скоїлося страшне вбивство – так цей вбивця біжить протісінько до нашої хати...»* [61, с. 8]. У світлі дитячого бачення та характеристики постають інші персонажі твору: мати, батько, баба Настя, дідусь і бабуся, сестри Радзієвські, завгосп, поліцай, німецький вартовий, діти. Зокрема характеристика деяких персонажів показана в динаміці, залежно від періоду зображуваного. Так, наприклад, шкільний завгосп у довоєнний час ставиться до вчительської сім'ї поштиво (*«Видавався він тепер зовсім не чорним жуком, а просто добрим, засмаглим на сонці дядечком, з яким так приємно перекинутися словом»* [61, с. 16]), а під час війни – зневажливо (*«Я здивувався: завгосп завжди називав маму на «ви». А*

*тепер називає так, ніби вона йому якийсь товариш» [61, с. 37]). Хлопці, з якими так тісно товаришував Володик («Як же я забув, що саме в цей час всі хлопці збиралися на тому вигоні!... Хто-хто, а вже хлопці зрозуміють, що я хоч і перестав розмовляти, як всі, проте гратися ми можемо, як і раніше» [61, с. 74]) раптом перетворилися на запеклих ворогів («Я всівся на жмут сухої трави, обійняв Песика і заплакав. Плакав не від того, що було боляче, а від того, що зовсім ще недавно хлопці дружили зі мною і ми разом гралися, а тепер вони ганяються за мною, мов за якимсь злодієм. Ще й свистять мені услід. А що я їм такого зробив? Нічого» [61, с. 75]). Фактично головний герой стає жертвою обставин, створених дорослими. Проте, не дивлячись на всю катастрофічність ситуації, у якій перебуває Володикова сім'я, він навіть у жорстокому, здавалося, обличчі ворога здатний розпізнати друга: окремі німецькі солдати добре ставилися до хлопчика, пригощали його, захищали від «учорашніх друзів» («А коли я підійшов зовсім близько, вартовий вільною від автомата рукою погладив мою голову... По тому та ж рука полізла до кишені, й нараз перед моїми очима виникла синювата грудка колотого цукру... Вартовий тицьнув його в мою руку» [61, с. 71]; «Та коли хлопці були майже поруч, вартовий раптом скинув з плеча автомата, націлився на них і крикнув грізним голосом: – Цурюк! Хлопці зойкнули з переляку і помчали назад» [61, с. 75]). Ці епізоди свідчать про те, що далеко не всі солдати в німецьких шинелях були холоднокрівними вбивцями й кровожерливими загарбниками, багато хто з них мав більше чуйності, ніж свої ж односельчани.*

Завдяки такій художній проекції крізь дитяче світобачення у читача формуються виразні образні уявлення, забезпечуючи повноцінне сприймання твору. Реалістичний метод зображення художнього світу через призму дитячого невинного і наївного бачення цілком виправданий у реалізації теми дитинства.

Не даремно твір називається «Потерчата». З назвою пов'язана наскрізна ідея повісті. В українських народних вірування потерчата – душі

померлих нехрещених дітей, які живуть по озерах і болотах, можуть заманювати людей у темряві за допомогою своїх каганців [33, с. 474]. Потерчата – це своєрідний символ покинутості, непотрібності, самотності людської долі. На нашу думку, назвавши твір на честь цих міфологічних істот, автор ніби підкреслив самотність людей у ті часи, покинутих на поталу ворогам і недругам. Таких людських доль, як у Володика і його рідних, у часи будь-якої війни є дуже багато: хтось залишився без батька, чоловіка, брата, у когось війна забрала усіх близьких. Як наслідок, люди залишалися на одинці зі своїм горем, подібно потерчатам, що, не маючи спокою, похмуро никають світом.

На думку Т. Качак, «Потерчата» – це роздуми про дитинство у страшному світі, який дорослі перетворили на війну; про людство, проблеми самознищення. Невипадково твір складається з окремих розділів, які є епізодами-кадрами зі стрічки життя автора – з дитинства, украденого війною. Дослідниця наголошує, що сучасні діти живуть в інших умовах – у їхньому світі, на жаль, теж є насилля, і «війни»... Проте, може, завдяки невігданому, пронизливому переживанню, викликаному пером Майстра в іще незачерствілих душах, ці нові діти знайдуть шлях порятунку людства від самознищення [34].

На думку В. Вздутьської, книжка В. Рутківського є прикладом того, «як можна вдало, без спрощення та водночас доступно й не травматично для дітей писати про складні та філософські питання, як-от: природа зла, ідеологія, тоталітарні системи, війна, смерть, ворожість, страх, несвідоме, віра, сенс життя тощо» [9].

Окрім війни, автор дотиково зачіпає тему національної ідентифікації й самоідентифікації. Це простежується в образах таких персонажів, як Григорій Якович (батько Володика), дід Кирило (дід Володика по материній лінії), сестри Радзівевські (сусідки Володика у Богодухівці). Лише на середині твору читача повідомляють про те, що батько Володика є поляк, і що дід Кирило був категорично проти того, щоб його єдина донька вийшла заміж за

поляка: «...після того, як вона (Ганна) вийшла заміж за мого татка без благословення Божого і супроти волі своїх батьків. – вони відреклися від неї. А її батьки – люди старого гарту і коли вже щось сказали, то не відступляться від свого слова нізащо» [61, с. 92]. Навіть коли Ганна прийшла до батьківської господи по допомогу, дід не захотів навіть слухати її, оскільки вона вийшла за Григорія наперекір батьківській волі: «Нічого не знаю і знати не хочу, – пророкотав дід. – Вискочила без мого дозволу за того поляка, наплодила байстрят – то й живи тепер як знаєш, коли така розумна» [61, с. 95]. Володик ідентифікує себе як українець-козак, а не як поляк: «Радзівські сказали, що я гарний хлопчик і геть викупаний маленький поляк. Я їм відповів, що я ніякий не поляк, і що мій дід з козаків. Проте вони лише перезирнулися, і баба Ядвіга сказала: – Породу не приховаєш» [61, с. 126]. З огляду на це, можна дійти висновку, що у ті часи, не дивлячись на всі жахи війни, питання національної ідентифікації поставало досить гостро і мало значний вплив на повсякденне життя звичайних людей. Більше того, приналежність до певної нації могла навіть коштувати життя. Саме тому Григорію Яковичу довелося приховувати своє етнічне походження: «Все своє життя батько грав у піжмурки з долею і владою. Ціною цієї гри було життя чи смерть... мій зовні такий вірнопідданий батько все життя тільки тим і займався, що водив за носа свою рідну радянську владу і її кагебе. І пам'ятає він значно більше, ніж мав би пам'ятати круглий сирота... він довідався, що всі, у кого є родичі за кордоном, автоматично переходять в розряд «ворогів народу».... То ж він з допомогою полкового писаря... не тільки вніс деякі зміни в своє ім'я і прізвище, а й розписався під тим. що родичів за кордоном не має і ніколи не мав» [61, с. 129–130].

Отже, повість В. Рутківського характеризується високим рівнем автобіографізму. Головний персонаж твору, який одночасно відіграє роль оповідача, відображує дитячий світогляд не на радісному тлі дитинства, а на жахливому тлі кровопролитної війни. Таким чином, автор зображує «розсипані» долі «дітей війни», зіставляючи їх із мізерними амбіціями

дорослих, які затіяли це кровопролиття. Окрім воєнних жахів 1941–1943 років у творі відображені різні реалії радянської дійсності того періоду (гоніння за політичні переконання й національну приналежність; жорстокість і подекуди безглуздість тоталітарного режиму тощо).

## РОЗДІЛ II.

### СПЕЦИФІКА ВИВЧЕННЯ СУЧАСНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ ДІТЕЙ ТА ЮНАЦТВА: МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

#### 2.1 Типи уроків вивчення літератури для дітей та юнацтва

Навчально-виховний процес у загальноосвітній школі – досить складне явище. Для ефективного засвоєння навчального матеріалу потрібно використовувати різноманітні форми навчання. Плануючи організацію навчального процесу під час вивчення української літератури у сьомому класі, необхідно застосовувати різні типи уроків. У дидактичній і методичній теорії існує чимало різних систем класифікації уроків, залежно від певних критеріїв. Типологію уроків вивчення української літератури у загальноосвітній школі досліджували чимало методистів і педагогів, до яких належать: Н. Волошина, О. Куцевол, Є. Пасічник, Б. Степанишин, Г. Токмань та ін. Розглянемо ті, що, на нашу думку, будуть найбільш ефективними для вивчення сучасної дитячої літератури у середній шкільній ланці.

Залежно від провідних форм роботи, яку учні виконують на уроці, і форми організації учителем навчального процесу І. Соболев пропонує поділ уроків на такі групи [65, с. 114–118]:

1. Урок-лекція – форма проведення уроку, провідна роль у якому належить учителю. Проте вчений зазначає, що потрібно уникати суто монологічного викладу навчального матеріалу. З цією метою доцільно в середині або наприкінці уроку закріпити вивчене. Можна, наприклад, використати бесіду, картки із завданнями.

2. Урок-розповідь, під час проведення якого дослідник рекомендує використовувати розповідь-бесіду і розповідь-висновки.

3. Урок учнівських читань, під час якого учням можна запропонувати такі форми роботи, як підготовка і подальша презентація учнівських доповідей-рефератів або створення усного твору.

4. Урок вивчення тексту художнього твору, під час проведення якого І. Соколов рекомендує використовувати коментоване і виразне читання, самостійні роботи, усний переказ.

5. Урок самостійної роботи учнів із підручниками, хрестоматіями, довідниками й іншими друкованими навчальними матеріалами.

6. Урок колективного чи індивідуального створення планів художніх творів.

7. Урок письмової роботи.

8. Урок із використанням навчальних фільмів, літературних плакатів, таблиць, картин, малюнків й інших ілюстративних та технічних засобів.

9. Урок повторення й закріплення вивченого матеріалу за допомогою індивідуальних опитувань із рецензуванням учнівських відповідей учителем.

10. Урок-бесіда з інтегрованим аналізом художніх творів, винесених для позакласного читання.

11. Урок-диспут.

12. Урок-екскурсія, у якому можна виділити дві форми: реальна й віртуальна екскурсії.

Зовсім іншою є класифікація М. Кудряшова, в основу якої покладено центральну дидактичну мету. Дослідник виділяє такі типи уроків:

- 1) вивчення художніх творів;
- 2) вивчення теорії та історії літератури;
- 3) розвитку мовлення.

А. Пасічник наголошує, що провідною метою першого типу уроків є навчити учнів сприймати художній твір як зразок мистецтва. За допомогою уроків другого типу учням можна пояснити закономірності і специфіку розвитку літератури в цілому. Оскільки література – один із основних рушіїв розвитку мови, то на думку М. Кудряшова, «неможливо вивчати літературу не розвиваючи мовленнєві навички». Власне тому третій тип уроків і присвячено вивченню мовлення [57, с. 175].



В основу класифікації А. Пасічника покладено основні дидактичні завдання. Дослідник розподіляє уроки вивчення літератури на такі різновиди [57, с. 175]:

- 1) засвоєння нових знань і розвитку на їх основі вмінь та навичок;
- 2) узагальнення і систематизації знань;
- 3) контролю знань, умінь і навичок із літератури.

На жаль, усі ці класифікації не можуть повною мірою задовольнити потреби сучасних дидактичних тенденцій. Для ефективного вивчення сучасної дитячої літератури, потрібен якісно новий підхід до класифікації. Зокрема Г. Токмань виділяє різні типи уроків, залежно від рівня інноваційності. Дослідниця подає такі групи нестандартних уроків [69, с. 108]:

1. Інтегральні уроки, які вимагають від учнів знань не лише з поточного навчального матеріалу, а й з інших тем чи галузей:

- урок-блок, під час якого учні паралельно вивчають два різних твори чи досліджують дві літературні постаті;
- бінарний урок, який передбачає вивчення схожих чи взаємопов'язаних тем із двох різних навчальних предметів;
- інтегрований урок, на якому учням доводиться розглядати певну літературну тему в значно ширшій сфері життєвого досвіду;
- урок-психологічне дослідження, під час якого учні досліджують художній текст, опираючись на знання з різноманітних наукових галузей (фізики, хімії, історії, біології тощо);
- урок-композиція, на якому відбувається чергування літературного матеріалу з виступами учнів, побудованими на матеріалі інших не дотичних до тієї, яка наразі вивчається.

2. Рольові уроки, під час яких учні мають можливість «приміряти» на себе певну соціальну роль. На наш думку, постановка таких інсценізацій дозволяє учням здобути перший соціальний досвід у певній сфері людської діяльності й здобути на його основі нові вміння й навички.

Г. Токмань пропонує такі види рольових уроків:

- урок-доля, під час якого учні «приміряють» на себе роль письменника, його родичів, близьких друзів, читачів або недругів;
- урок-театр, під час якого учні вживаються у роль акторів, режисерів, костюмерів, художників, реквізиторів, звукорежисерів, консультантів тощо;
- урок-суд, у якому будь-хто може стати адвокатом, прокурором, соціологом, психологом. Цей різновид рольових уроків є досить складним і трактується багатьма дослідниками досить різносторонньо, оскільки під час нього вчинки художніх персонажів необхідно розглядати з різних сторін, що для учнів середньої шкільної ланки, зокрема, є справою зовсім не легкою;
- урок-літературна кав'ярня, під час якого аналіз художнього твору набуває досить невимушеної форми: декламація поезії, висловлення полемічних промов, обговорення певної теми чи проблеми тощо;
- урок-літературний салон, на якому учні перевтілюються у митців одного покоління і характеризують свою історичну епоху з літературної точки зору, розповідають про свою творчість і коментують творчість одне одного;
- урок-редакція, під час якого учні поділяються на окремі групи, які займаються створенням збірки вибраних творів досліджуваного автора, онтології зі схожими творами інших авторів, літературного журналу, часопису, підготовкою перекладу тощо;
- прес-конференція, для проведення якого учнів потрібно поділити, відповідно до ролі: кореспонденти (ставлять запитання по життєпису і творчості письменника), автор чи група авторів одного літературного об'єднання (відповідають на запитання кореспондентів). Запитання повинні бути не лише репродуктивного, а й аналітичного і критичного характеру.
- урок «я – учитель», на якому учні займають місце учителя і проводить певний урок на певному його етапі.

3. Уроки – літературні мандрівки, під час яких клас здійснює віртуальну (за допомогою технічних засобів) або реальну (відвідування музею, пам'ятних місць, пов'язаних із автором чи літературною епохою тощо) екскурсію на тему уроку. Цей тип уроку характеризується значним рівнем унаочнення та передбачає активну участь не лише вчителя, а й самих учнів.

4. Уроки вищої школи, що допомагають підготувати учнів до навчання у закладах вищої освіти. Г. Токмань виділяє серед таких уроків проведення академічної лекції, семінарських занять, написання колоквиумів, організацію наукових конференцій, проведення дискусій літературознавчого спрямування тощо.

5. Уроки літературознавчих студій, спрямованих на побудову моделі наукового літературознавчого пошуку, що передбачає чітке окреслення об'єкту, предмету і методів дослідження, створення літературознавчої концепції тощо. На цих уроках, як зауважує Л. Мірошніченко, обов'язково повинен бути присутній один із типів літературознавчого аналізу: текстуальний, біографічний, міфологічний, компаративний, структуральний, феміністичний тощо [47, с. 216–217].

На нашу думку, для найбільш ефективної організації навчально-виховного процесу не варто занадто захоплюватися інноваційними різновидами уроків. Доцільно буде чергувати їх із традиційними уроками. На це є декілька причин:

1. Інноваційні уроки дозволяють значно сильніше зацікавити учнів до сприймання навчального матеріалу, проте вони насичені й вимагають значних зусиль із боку учнів, що може їх стомити (перевантажити).

2. На підготовку інноваційних уроків учитель може витратити значно більше часу, ніж на організацію традиційних.

3. Інноваційні форми навчання не є універсальним рішенням, тому для досягнення навчальної мети найбільш ефективними можуть виявитися саме традиційні уроки.

Нові форми проведення уроків із вивчення художніх творів представлено в посібнику О. Ніколенко і О. Куцевол «Сучасний урок зарубіжної літератури». У ньому автори зосереджують свою увагу на таких різновидах уроків: урок компаративного аналізу, урок культурологічного аналізу, урок творчого читання, інтегрований урок, урок-дослідження, урок-семінар, урок диспут, урок-гра. Ми вважаємо, що більшої уваги заслуговує дослідження саме останнього типу уроків – урок-гра, оскільки він підсилює зацікавленість учнів у вивченні певної теми і залучає їх до активної навчальної діяльності, яка переважно має форму змагань. Дослідники зауважують, що найбільш популярними є уроки, побудовані за формою проведення відомих телевізійних шоу «Що, де, коли?», «Поле Чудес», «Слабка ланка», «Розумники і розумниці» та інші [40, с. 148].

Отже, питання типології уроків вивчення української літератури залишається відкритим. Наразі не можливо вибудувати універсальну типологію уроків, оскільки різні класифікації беруть за основу різні критерії: мету навчання, вид діяльності учнів на уроці, форму викладу навчального матеріалу тощо. Старі класифікації уже не здатні повною мірою задовольнити потреби сучасної дидактики і методології. Саме тому варто працювати над створенням інноваційних форм організації навчально-виховного процесу.

## 2.2 Характеристика методів та прийомів вивчення дитячої літератури

Задля досягнення навчально-виховної мети на уроці вивчення літератури для дітей та юнацтва необхідно використовувати лише найбільш доцільні методи і прийоми. Передусім вони визначаються відповідно до типу уроку. Оскільки різні уроки зазвичай відрізняються метою (вивчити новий матеріал, повторити уже наявні знання, прив'язати вивчене до того, що учні уже знають тощо), то і методи для її досягнення будуть відрізнятися. Але, для того, щоб визначити, які методи будуть найбільш ефективними і яка класифікація передбачає найдоцільніший поділ, необхідно чітко окреслити дефініцію самого поняття «метод».

Є. Пасічник під терміном «метод» розуміє «спосіб дидактичної взаємодії вчителя й учнів, що спрямований на розв'язання тих навчальних, освітніх і виховних завдань, які реалізуються на уроках» [57, с. 114].

Г. Токмань розуміє метод як «форму взаємодії вчителя й учнів під час уроку, спрямовану на розв'язання завдань, що постають під час навчально-виховного процесу» [69, с. 66].

Беручи за основу спільні ознаки, присутні у більшості трактувань поняття «метод» провідними методистами й дослідниками, можемо підсумувати, що за допомогою методів відбувається взаємодія між учителем та класом, унаслідок якої відбувається реалізація навчальної, розвивальної і виховної мети уроку. Фактично весь урок складається з різноманітних методів, кожен із яких є одночасно і самодостатнім засобом дидактичного взаємовпливу, і елементом складної дидактичної системи, якою є урок.

Г. Токмань, залежно від активності учнів на уроці, поділяє усі методи на три основні групи:

1. Пасивні – методи, в основу яких покладено активну діяльність учителя. Такі методи досить часто відображають схоластичний підхід до навчального процесу, відповідно до якого учні були не повноцінними суб'єктами навчання, а об'єктами, на які мав безпосередній вплив учитель.

2. Напівактивні – методи, які базуються на однаковій активності як учителя, так і учнів.

3. Активні – методи, в основу яких закладена активність перед усім самих учнів. Учитель у цьому випадку відіграє роль спрямовувача, який координує діяльність класу, проте чіткої активності щодо навчально-виховного процесу не проявляє.

О. Куцевол зазначає, що наразі спостерігається тенденція щодо застосування на уроці вивчення літератури переважно активних методів, оскільки їх використання стимулює зацікавленість учнів у процесі навчання. [39, с. 174]. Такий підхід передбачає, що учні не будуть засвоювати готову інформацію з уст учителя. Як це в основному трапляється під час використання пасивних методів, а будуть аналізувати навчальний матеріал і робити власні висновки. У такому разі знання засвоюватимуться не в готовому вигляді, а внаслідок активної навчальної діяльності самих учнів.

Ф. Бугайко, Т. Бугайко і Є. Пасічник розмежовують методи, залежно від джерела знань учнів. Дослідники виокремлюють такі методи [69, с. 71]:

1. Лекція – усний виклад чималого за обсягом, складного за логічною побудовою навчального матеріалу.

2. Бесіда – усне обговорення навчального матеріалу із застосуванням цілеспрямованих запитань, які дозволяють актуалізувати відомі учням знання і дають можливість засвоїти нові знання через самостійне обмірковування [82, с. 311].

3. Самостійна літературна робота – це метод самостійного опрацювання учнем навчального матеріалу внаслідок роботи з художнім текстом, підручником, довідниками, власної художньої творчості.

4. Літературна гра – метод, що передбачає засвоєння навчального матеріалу шляхом ігрової діяльності. Г. Токмань виділяє рольові, інтелектуальні ігри й ігри на основі популярних телевізійних шоу [69, с. 75–76].

5. Читання – метод навчання шляхом безпосереднього опрацювання художніх творів.

Є. Пасічник класифікує методи залежно від жанру художніх творів, які вивчаються. Зокрема, для вивчення прозових творів дослідник рекомендує використовувати наступні методи:

1. Складання плану – розподіл тексту художнього твору на логічно завершені частини і виділення їхньої основної теми, яка буде відображена у пункті плану. Це дозволить учням здобути навички синтезу й аналізу під час дослідження літературних текстів.

2. Переказ твору або його частини – метод, що передбачає текстуальне опрацювання художнього твору, складання короткого плану та подальше відтворення досліджуваного матеріалу. Цей метод зорієнтований не так на засвоєння якісно нових знань, як на отримання й розвиток навичок роботи з художніми текстами. Г. Токмань виділяє точний переказ, розповідь-витяг, стислий переказ і творчий переказ.

3. Усне малювання – метод, який базується на розвитку образного мислення і уяви учнів. Його мета – за певними окремими елементами, які присутні у творі чи його частині усно відобразити певний епізод, подібно кадру із кінофільму. Для цього частіше усього послуговуються художнім домислом, оскільки до стрижневих елементів додаються якісь додаткові ознаки, відсутні в оригінальному тексті. Проте для усного малювання можуть запобігати й до художнього вимислу – додаванні нових стрижневих елементів, що відсутні в оригінальному тексті. На думку О. Ісаєвої, цей метод найбільш доречно використовувати в молодшій і середній шкільній ланці, оскільки саме у цьому віці питання про розвиток дитячої уяви і образного мислення є найбільш загостреним [28, с. 4].

4. Складання кіносценарію – метод, що передбачає виділення в тексті основних епізодів, їхній подальший аналіз, аналіз образної системи твору, розподіл ролей, синтез отриманих даних і написанням сценарію. Унаслідок

використання цього методу учні фактично створюють якісно новий текст, який базується на основі опрацьованого художнього твору.

Г. Іонін розробив класифікацію методів, які залежать від характеру спільної діяльності між учителем і учнями. Зокрема, дослідник виокремлює наступні методи [70, с. 43]:

Художня інтерпретація – метод в основу якого закладено творчу діяльність самого учня, який стає інтерпретатором художнього твору. Інтерпретація відбувається за допомогою дидактичних прийомів, серед яких, як зазначає Г. Токмань, можна виділити художнє читання, інсценування, переказування, усне словесне малювання тощо [70, с. 45].

Шкільна критика – метод, що базується на основі естетично-емоційного сприйняття літературного твору. Важливим моментом під час застосування цього методу є необхідність аргументації учнівських критичних зауважень. Тобто, учні обов'язково повинні аргументувати власні думки, спираючись на знання, а не на емоції, викликані прочитаним текстом.

Шкільне літературознавство – метод, в основу якого покладено дослідження літературного твору на основі теоретико-літературних понять. Йдеться вже не про звичайну інтерпретацію чи естетичну оцінку художнього твору, а про певний літературознавчий пошук.

Отже, для реалізації триєдиної мети на уроці вивчення української літератури для дітей та юнацтва необхідно використовувати різноманітні методи. У методичних напрацюваннях досить широко розглядається проблема класифікації методів, проте досі не вдалося розробити універсальну або єдину правильну класифікацію, яка задовольняла б наукові візії усіх дослідників. Наразі можна впевнено стверджувати, що все більш популярною стає тенденція, щодо використання переважно тих методів, які передбачають активну участь перед усім учнів, а не учителя. Це стимулює учнів до саморозвитку й удосконалення власних умінь і навичок.



## РОЗДІЛ III

### МОДЕЛЮВАННЯ СИСТЕМИ УРОКІВ ВИВЧЕННЯ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ ДІТЕЙ У 7 КЛАСІ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ

#### ПЛАН-КОНСПЕКТ №1

**Клас:** 7.

**Тема.** Мія Марченко. Фантастична повість «Місто тіней». Образна система твору. Сюжет повісті.

**Мета:** опрацювати сюжетний зміст твору Мії Марченко «Місто тіней». Розкрити поняття «фантастичне» і «реальне» у літературі. Охарактеризувати основні риси фантастичної повісті. Ознайомити учнів з образною системою твору. Удосконалювати навички виразного читання. Розвивати логічне й аналітичне мислення, вміння аргументувати свою думку, знаходити рішення в умовах обмеженого часу. Виховувати повагу до історичних пам'яток, взаємоповагу в сім'ї, почуття гордості за історичну пам'ять власного народу.

**Тип уроку:** урок-гра «Найрозумніший».

**Методи та прийоми:** слово вчителя, бліц-тестування, усне опитування, завдання на картках, завдання-головоломка.

**Міжпредметні зв'язки:** етика, філософія, історія.

**Теорія літератури:** фантастична повість, фантастика, персонаж.

**Обладнання:** картки із завданнями; фішки, що позначають кількість правильних відповідей кожного учасника, мультимедійна дошка (можна проектор або плакати із запитаннями до 1 раунду), грамоти для нагородження номінацій, кубок (медаль) для нагородження переможця.

#### ХІД УРОКУ

I. Мотивація навчальної діяльності.

1. Слово вчителя.

Ми раді вітати усіх наших учасників на ток-шоу «Найрозумніший»! Сьогодні ви змагатиметесь за титул найкращого знавця фантастичної повісті Мії Марченко «Місто Тіней». Наша гра складається з трьох раундів. Наприкінці кожного раунду ми визначатимемо учасників, які покидатимуть

нашу гру. Наприкінці останнього раунду ми визначимо гравця, який отримає звання «Найкращий знавець фантастичної повісті «Місто Тіней» Мії Марченко». Отож, розпочнімо гру!

II. Етапи проведення гри.

1. Раунд №1. Відбірний тур.

1.1 Бліц-тестування.

На екран почергово транслюються 18 запитань з чотирма варіантами відповідей, серед яких лише один правильний. Кожен учень письмово повинен позначити правильну відповідь на спеціальному бланку. На заповнення бланків відводиться три хвилини. Учасники з найбільшою кількістю правильних відповідей переходять до наступного раунду. Час на виконання завдання обмежений: 20 с. на кожне запитання.

1. Переможцем якого конкурсу, організованого видавництвом «Фонтан Казок» стала книга «Місто Тіней» Мії Марченко?

а) «*Напишіть про мене книжку*»; б) «Світ моїх думок»; в) «Коронація слова»; г) «Проза для дітей старшого віку і юнацтва».

2. З твором якого зарубіжного письменника чи письменниці пов'язаний епіграф повісті «Місто Тіней»?

а) Артур Конан Дойл; б) Марк Твен; в) *Джоан Роулінг*; г) Баум Ліман Френк.

3. Лавреатом якої премії стала книга «Місто Тіней» в номінації «Проза для дітей старшого віку і юнацтва»?

а) Корнійчуковська; б) Шевченківська; в) Нобелівська; г) Книга року.

4. Зі скількох частин складається повість Мії Марченко «Місто Тіней»?

а) пролог, 12 розділів, епілог б) 12 розділів, епілог в) пролог, 11 розділів, епілог) 13 розділів, епілог

5. Де мама Марти взяла Серафіна?

а) він їй дістався від її мами; б) це був подарунок Мартиного батька в) *придбала в сувенірній крамниці*; г) знайшла на вулиці під час Різдвяної прогулянки.

6. Ким був Тобіас?

а) майстром, що латав дахи на будинках; б) *майстром-ліхтарником*; в) майстром-капелюшником; г) підмайстром.

7. Як звали тітку Марти?

а) *Кіра*; б) Мафальда; в) Емма; г) Еммеліна.

8. Як називалося Місто Тіней у світлі часи спокою і процвітання?

а) Золоте Місто; б) Місто Світла; в) *Місто Золотих Веж*; г) Місто біля Моря.

9. Після прокляття охоронець королівських мурів Роланд перетворився на:

а) *кам'яну статую*; б) глиняну брилу; в) дерев'яного чоловічка; г) страшного велетня.

10. Ким працював Алекс, батько Марти?

а) *архітектором*; б) художником; в) будівельником; г) письменником.

11. Як звали золотого півня, що був помічником Золотого короля?

А) Гайліс; б) Гесс; в) *Петер*; г) Гунс.

12. Що раніше було в будинку, де жив Дані?

а) ляльковий театр; б) *сувенірна крамниця*; в) церква; г) пекарня.

13. Яке свято після смерті дружини Магнус заборонив святкувати своїй дочці і внуку?

а) дні народження; б) Новий Рік; в) Пасху; г) *Різдво*.

14. Що клали до пирога, щоб вибрати нового короля?

а) *золоту монету*; б) обручку; в) камінчик; г) шматочок яблука.

15. Що новий Золотий Король зробив із лицарями?

а) наказав стратити; б) перетворив їх на кам'яні статуї; в) наказав повертатися додому без кораблів; г) *відпустив і запросив на свято*.

16. Що сталося після перемоги Золотого народу?

а) Алекс помирився з Інге; б) *Алекс і Емма одружилися*; в) Марта з батьком залишилися жити удвох у старій квартирі Алекса; г) Марта повернулася до тітки Кіри.

1.1. Додаткове завдання до першого раунду: завдання на знаходження відповідності. Якщо не вдалося визначити переможців. Потрібно знайти відповідність між іменами майстрів і родом їхньої зайнятості.

1. <i>Еммеліна</i>	а) <i>капелюшник</i>
2. <i>Карл</i>	б) <i>пекар</i>
3. <i>Вільгельм</i>	в) <i>каменяр</i>
4. <i>Йозеф Кунд</i>	г) <i>годинникар</i>

1.2. Слово вчителя.

От ми і визначили переможців, які переходять до наступного раунду. Учасники, яким не пощастило дати правильну відповідь на більшу кількість запитань можуть зайняти свої місця серед глядачів. Ми дякуємо Вам за участь.

2. Раунд №2. Півфінал.

2.1 Слово вчителя.

Ось ми і перейшли до другого раунду гри – півфінал. У цьому раунді нам потрібно визначити послідовність гравців, які відповідатимуть на поставлені запитання. Для цього гравці мають розгадати завдання-головоломку. Хто виконає завдання найшвидше, той відповідатиме першим, виконає другим – відповідатиме наступним і так далі. Кожне наступне запитання буде складніше за попереднє. Тому перевагу отримає той гравець, який розгадає головоломку найшвидше.

2.1. Завдання-головоломка.

Потрібно розгадати зашифроване слово, використовуючи український алфавіт. Кожна цифра позначає послідовність літер в алфавіті. Але, щоб ускладнити завдання, ми взяли за ключ не ту літеру, яку позначає певне число, а наступну, яка знаходиться після неї. Варто наголосити на тому, що літера «А» є ключем до числа, яке позначає літеру «Я», тобто 33. Якщо,

наприклад, один позначає літеру «А», то ключем є літера «Б» (три – «Г», шість – «Е» тощо). Щоб розгадати шифр, потрібно замість чисел підібрати букви, які б склали певне слово.

Головоломка: 19-6-22-6-2

Відповідь: Петер.

2.2. Усне опитування.

- 1) Як звали головну героїню повісті? (Марта).
- 2) До кого приїхала Марта на Різдво (до батька Алекса).
- 3) З ким жив батько Марти? (зі своєю дівчиною Інге).
- 4) Якого птаха побачила Марта на автобусній зупинці, коли тільки приїхала до міста? (птах Мартин).
- 5) Чому в Місті Тіней панувала вічна зима? (через підступне вбивство Золотого короля).
- 6) Як називалася частина міста, куди Марта пішла на прогулянку, не попередивши Інге і батька? (Старе Місто).
- 7) Яке місце хотіла відвідати Марта у Старому місті? (собор).
- 8) Кого Марта зустріла у Старому Місті, коли прогулювалася там без батьківського дозволу? (однокласника Дані).
- 9) Чому Марта спочатку неприязно ставилася до Дані? (він без дозволу взяв її Серафіма).
- 10) Ким був Золотий народ? (майстрами).
- 11) Чому король-убивця зачинився у своїй вежі? (через смерть власної дружини).
- 12) Ким був Гайліс? (візник короля).
- 13) Хто такий Йоль і яка його роль у творі? (Йоль – це дух Різдва, який до вигнання був одним із мешканців Старого Міста. Він надихав майстрів, даруючи їм натхнення творити).
- 14) За що Роланда перетворили на кам'яну статую? (через кохання до принцеси Мафальди).
- 15) Якого кольору було полум'я у Місті Тіней? (синього).

16) Чому помирили жителі Міста Тіней? (від голоду і холоду).

17) Чому Яспер не міг вирости (бо в Місті Тіней зупинився час).

18) Яке дерево виросло з меча Роланда, коли він відмовився страчувати Тобіаса (яблуня).

19) Яку картину малювала Емма, коли Алекс їй позував? (Золотого Короля).

20) За що викладачі недолюбували Алекса, коли той навчався в художній школі? (вони не могли відрізнити його копії картин від оригінальних полотен).

3. Раунд №3. Фінал.

3.1. Слово вчителя.

На дошці або стенді зображено табло, що має форму квадрата з шістнадцятьма комірками. Номер кожної комірки відповідає номеру картки, на якій записане запитання. Кожен учасник по чергово вибирає певну комірку та відповідає на запитання, приховане за нею.

3.2. Запитання і номери комірок.

1) Яким ремеслом займалася Еммеліна? (була пекаркою).

2) Куди Алекс планував відвести Марту та Інґе на Різдво (на лижний курорт).

3) Коли Марта вперше побачила Тобіаса? (коли той пробрався до її кімнати, щоб поцупити Серафіма).

4) Як Марта вперше потрапила до Міста Тіней? (переслідувала Тобіаса, коли той поцупив її янгола).

5) Який одяг носив Тобіас? (чорний крилатий капелюх та плащ сажотруса, чоботи з гострим носом).

6) Яке прізвище було в Алекса? (Вітрецький).

7) Як звали хуліганів, що напали на Марту і Дані? (Марко, Валентин, Ян).

8) Хто такий Гайліс? (залізний птах, голос короля).

9) Хто такий Петер? (золотий півень, помічник Золотого Короля).

- 10) Хто такий Роланд? (лицар, закоханий у Мафальду, сторож міста).
- 11) Яким ремеслом займався майстер Карл? (він був майстром-ювеліром).
- 12) Як звали майстра-капелюшника? (Вільгейм Вайс).
- 13) Що Роланд подарував Марті під час їхньої першої зустрічі? (недогарок свічки).
- 14) Хто став новим Золотим Королем? (Роланд).
- 15) Що сталося з Гайлісом після поразки? (його проковтнув Петер).

### III. Підсумок уроку.

#### 1. Слово вчителя.

Ось ми і знайшли переможця нашого конкурсу. Усі учасники молодці. Оскільки проявили старання під час змагань (проводиться вручення грамот у номінаціях «Любитель творчості Мії Марченко», «Книголюб», «Читач року». Переможець отримує медаль або кубок «Найрозумнішого»).

### IV. Домашнє завдання.

Написати твір-мініатюру на тему: «Віра в свої сили у повісті Мії Марченко «Місто Тіней» (10-12 речень).

## ПЛАН-КОНСПЕКТ №2

Клас: 7.

**Тема:** Ірен Роздобудько. Повість «Арсен». Особливості сюжету. Образна система. Проблематика повісті.

**Мета:** опрацювати ідейно-художній зміст повісті Ірен Роздобудько «Арсен»; розкрити особливості функціонування у повісті узагальненого образу підлітка на прикладі хлопчика Арсена; з'ясувати особливості розгортання сюжету; проаналізувати образну систему повісті; розкрити основні проблеми твору; розвивати культуру зв'язного мовлення, логічне мислення, вміння грамотно висловлювати власні думки, співставляти фактичні дані, вміння оперувати літературознавчими поняттями; робити висновки на основі проаналізованого твору; виховувати пошану до батьків та дорослих, прищеплювати риси доброти, гуманного ставлення до оточуючих.

**Тип уроку:** комбінований урок.

**Методи та прийоми:** слово вчителя, репродуктивна бесіда, фронтальне опитування, виступи учнів, складання літературного грона, евристична бесіда, творча гра «Я – письменник», мікрофон.

**Теорія літератури:** пригодницька повість.

**Обладнання:** портрет письменниці, текст твору, відеопроєктор.

## ХІД УРОКУ

I. Мотивація навчальної діяльності.

1. Слово вчителя.

Дитинство – чудовий час, коли перед людиною відкритий увесь світ: усе цікаво, усе хочеться пізнати. У вашому віці, особливо у 12-14 років, постійно хочеться переживати усілякі цікаві пригоди. Так сталося і з головним персонажем повісті Ірен Роздобудько «Арсен».

II. Актуалізація опорних знань, умінь та навичок.

1. Репродуктивна бесіда.

1) Дайте визначення жанру літератури «повість» (повість – епічний прозовий твір, який характеризується однолінійним сюжетом, а за широтою охоплення життєвих явищ і глибиною їх розкриття посідає проміжне місце між романом та оповіданням).

2) Назвіть різновиди повістей (історична, пригодницька, психологічна, соціально-побутова).

3) Дайте визначення пригодницької повісті? (пригодницька повість – це прозовий твір, персонажі якого переживають несподівані події).

III. Вивчення нового матеріалу.

1. Евристична бесіда на основі переглянутого відео «Презентація книги «Арсен» Ірен Роздобудько»: <http://www.granit.com.ua/child/podcast/2771>. Які думки виникли у вас після перегляду відео?

2. Виступ учня з міні-доповіддю «Унесок Ірен Роздобудько в розвиток дитячої літератури».

3. Складання літературного грона «Арсен».



Назвіть риси характеру головного персонажа. Свої відповіді аргументуйте (чесний, порядний, чемний, гуманний, відповідальний, допитливий, хоробрий, щирий, наполегливий, винахідливий, поважає дорослих).

#### 4. Фронтальне опитування.

1) Чому Арсен вирішив утекти з міста до села? (він хотів побачитися зі своїми дідусям і бабусею по батьковій лінії).

2) Чим захоплюється Арсен? (Арсен, як і більшість сучасних підлітків, захоплюється переважно фільмами, комп'ютерними іграми, відвідуванням різноманітних інтернет-порталів. Його не цікавить ані музика, ані читання книг, ані будь-що інше).

3) Про що часто мріє Арсен? (головний герой мріє про пригоди. Перспектива провести свої канікули за комп'ютером у квартирі його зовсім не радує).

4) Охарактеризуйте ставлення Арсена до школи? (головний герой не в захваті від шкільного життя, тому намагається якомога краще «розбавити» сірі будні. Часто це виявляється у його зовнішньому вигляді: розстебнута сорочка, кульчики у вусі. Інколи навіть виникають конфлікти із учителями).

5) Чому після розлучення батьків Арсен не підтримує зв'язків із батьком? (хлопець вважає, що батько покинув маму на призволяще. Особливо це почуття загострилося після народження його зведеної сестри).

6) Яку загадку Арсен вирішив розкрити у дідуся і бабусі? (хлопець вирішив довести усім, що його предок-теска не винен у кривавому вбивстві).

7) Чи можна вважати Арсена закоханого в Айрес? (Очевидно, що стосунки Арсена й Айрес дуже дружні, проте відкрито про кохання у повісті не йдеться. Інтриги також додає відкритий фінал повісті).

#### 5. Евристична бесіда.

Як ви гадаєте, які проблеми висвітлено автором у повісті? Свою відповідь обґрунтуйте (становлення особистості, вміння розуміти іншого, вміння пробачати, збереження генетичної пам'яті роду, краса почуттів).

#### IV. Закріплення вивченого матеріалу.

Творча гра «Я – письменник».

Оскільки фінал повісті відкритий, ми маємо можливість уявити себе письменником і дописати твір. Як, на вашу думку, могли розвиватися події після розкриття таємниці?

#### V. Підсумок уроку.

##### 1. Мікрофон.

- Що вам найбільше сподобалося на уроці?
- Які думки та емоції викликав прочитаний твір?

##### 2. Виставити оцінки та провести їх аргументацію.

#### VI. Домашнє завдання.

Написати твір-мініатюру на тему: «Найзахопливіша пригода у моєму житті» (12-14 речень).

### ПЛАН-КОНСПЕКТ №3

Клас: 7.

**Тема:** Повоєнна проза Володимира Рутківського. «Потерчата» – дитяча сповідь для дорослих, які так нічому й не навчилися. Жажіття війни і дитяча доля.

**Мета:** опрацювати ідейно-художній зміст повісті Володимира Рутківського «Потерчата»; рокувати місце дитини у вирі військових подій 1941-1945 рр; розвивати культуру зв'язного мовлення, логічне мислення, вміння висловлювати власні думки, зіставляти факти, робити висновки; виховувати ціннісне ставлення до чужого життя.

**Тип уроку:** комбінований урок.

**Методи та прийоми:** слово вчителя, фронтальне опитування, складання літературного грона, евристична бесіда, творча гра «Я – письменник».

**Міжпредметні зв'язки:** усна народна творчість, етнографія, історія України, культурологія.

**Теорія літератури:** повість.

**Обладнання:** портрет письменника, текст твору, картки з дидактичним матеріалом.

## ХІД УРОКУ

### I. Мотивація навчальної діяльності.

#### 1. Слово вчителя.

Війна 1941-1945 років залишила жахливий слід в історії нашої Батьківщині. Через криваві військові дії було зламано чимало людських життів, але найбільше від війни постраждали діти. У центрі повісті Володимира Рутківського «Потерчата» стоїть доля дитини, яка пройшла крізь усі жахіття військового часу.

### II. Актуалізація опорних знань, умінь та навичок.

#### 1. Фронтальне опитування.

На минулому уроці ви отримали домашнє завдання опрацювати біографію Володимира Рутківського, пригадаймо, що ви знаєте про письменника.

1) Де і коли народився Володимир Рутківський? *(18 квітня 1937, с. Хрестителеве, Чорнобаївський район, Черкаська область).*

2) Чому тема дитинства у роки війни є настільки актуальною для письменника? *(Коли розпочалася війна, Володимиру Григоровичу було усього п'ять років, тому він пережив усі страхіття, описані у повісті).*

3) Коли Володимир Григорович почав друкувати свої твори? *(1959 року).*

4) За написання якого твору у 2011 році Володимир Рутківський став лауреатом премії «Книга року Бі-Бі-Сі»? *(за двотомний історичний роман «Сині Води»).*

5) За написання якого твору у 2012 році Володимир Рутківський отримав Шевченківську премію? *(за історичну трилогію для дітей «Джури»).*

6) Яке видавництво надрукувало більшість дитячих творів письменника? *(А-ба-ба-га-ла-ма-га).*

#### 2. Евристична бесіда

Запитання для бесіди:

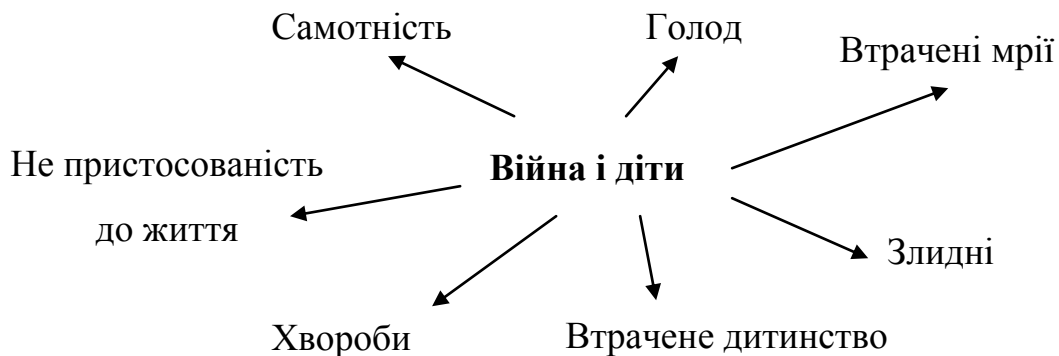
1) Що означає назва повісті «Потерчата»? *(В українській міфології так називають дитину, яка померла нехрещеною, або власне її душу).*

2) Чому повість має таку назву? *(Діти під час війни залишалися покинутими і нікому непотрібними, неначе неприкаяні душі потерчат).*

### III. Вивчення нового матеріалу.

#### 1. Складання літературного грона «Війна і діти».

У повісті автор описує життя дитини під час військових дій. Як ви гадаєте, які наслідки мала війна для дітей?



## 2. Знаходження відповідності.

Розподіліть персонажів за негативними та позитивними характеристиками. Аргументуйте свою думку, чому ви так вважаєте.

Персонажі: Володик (*позитивний*), батько Володика (*позитивний*), сестри Радзієвські (*позитивний*), хлопці-поліцаї (*негативний*), шкільний завгосп (*негативний*), жінки в колгоспі (*негативний*).

## 3. Робота з текстом.

Знайдіть у творі цитатні характеристики щодо образу голови колгоспу. Зачитайте їх. (*«Видавався він тепер зовсім не чорним жуком, а просто добрим, засмаглим на сонці дядечком, з яким так приємно перекинутися словом»*; *«Я здивувався: завгосп завжди називав маму на «ви». А тепер називає так, ніби вона йому якийсь товариш»*).

## IV. Закріплення вивченого матеріалу.

### 1. Евристична бесіда.

Володик досить добре товаришував з місцевими хлопчачами, проте після того, як у село прийшли німці, вони перестали з ним товаришувати. Цитата з тексту: *«Я всівся на жмут сухої трави, обійняв Песика і заплакав. Плакав не від того, що було боляче, а від того, що зовсім ще недавно хлопці дружили зі мною і ми разом гралися, а тепер вони ганяються за мною, мов за якимсь злодієм. Ще й свистять мені услід. А що я їм такого зробив? Нічого»*. Як ви гадаєте, чому так змінилася поведінка товаришів Володика? (*Діти транслиють поведінку дорослих, які незлюбили батьків Володика, а тому і його самого. На це є декілька причин: 1) їм заздрили, бо вони були з інтелігентної сім'ї вчителів; 2) батька Володика забрали до Червоної армії*)

### 3. Творча гра «Я – письменник».

Уявіть себе в ролі автора і коротко напишіть власну кінцівку повісті (до 7-10 речень), якби батько Володика не повернувся з війни (10 хв.). Робота виконується під музичний супровід (спокійна класична музика).

V. Підсумок уроку.

1. Евристична бесіда.

1) Чи однаково добрими чи злими були люди, що воювали по різні боки барикад? *(Ні, навіть деякі німецькі солдати ставилися до Ганни і Володика краще, ніж односельчани);*

2) Чи актуальна повість у наші часи? *(Так, оскільки від війни ніхто не застрахований. Потрібно цінувати мирне небо над головою, оскільки дуже часто біда приходить саме тоді, коли її чекають найменше)*

2. Виставити оцінки та провести їх аргументацію.

VI. Домашнє завдання.

Написати твір-мініатюру на одну з тем: «Війна і діти», «Як війна змінює людей».

## ВИСНОВКИ

У сучасній літературі для дітей і юнацтва розглядається чимало важливих тем, які є актуальними для сучасних підлітків. Значна їх частина перейшла у дитячу літературу з «дорослої», проте у творах зміст відтворюється крізь призму дитячого світогляду.

Тематика літературних творів для дітей і юнацтва досить різноманітна та багатогранна. Останнім часом тематичний спектр значно розширився завдяки зникненню літературних табу, що панували в радянський період. Також появі нових тем сприяло поступове «дорослішання» інтересів сучасних підлітків.

Важлиим питанням залишається зовнішнє поліграфічне оформлення друкованих дитячих видань. Часто це пов'язано з недостатнім контролем видавничої діяльності з боку державних установ та недостатній економічній зацікавленості самих видавництв. На сьогодні, окрім паперових, існує багато різноманітних форматів видань, створених не тільки для текстового зображення змісту книг, а й для творчого, фізіологічного, психологічного та розумового розвитку дітей.

Серед сучасних дитячих творів у 7 класі загальноосвітньої школи вивчаються повісті «Місто Тіней» Мії Марченко, «Арсен» Ірен Роздобудько і «Потерчата» Володимира Рутківського.

Повість «Місто Тіней» Мії Марченко порушує чимало проблем, що є актуальними для сучасних підлітків. У центрі твору знаходиться дівчинка Марта, що максимально наближає його до підліткової аудиторії. Образна система твору багатогранна, проте автор органічно вплітає її у сюжетну канву повісті.

І. Роздобудько – відома сучасна українська письменниця, творчість якої складає своєрідний калейдоскоп оригінально поєднаних цікавих тематичних картин, різних жанрово-стильових характеристик, символічних образів та глибоких підтекстів. На жаль, дослідження прозового доробку письменниці в сучасному літературознавстві перебуває на низькому рівні, окремі її твори

залишаються малодослідженими. Зокрема, в наукових працях літературознавців недостатньо уваги приділено повісті «Арсен». Усі матеріали з аналізу цього твору зводяться фактично до поодиноких рецензій та окремих інтерв'ю з авторкою. Власне, більш глибокий літературознавчий аналіз повісті «Арсен» є перспективним напрямом подальшого дослідження прозової творчості І. Роздобудько.

Повість В. Рутківського характеризується високим рівнем автобіографізму. Головний персонаж твору, який одночасно відіграє роль оповідача, відображує дитячий світогляд не на радісному тлі дитинства, а на жахливому тлі кровопролитної війни. Таким чином, автор зображує «розсипані» долі «дітей війни», зіставляючи їх із мізерними амбіціями дорослих, які затіяли це кровопролиття. Окрім воєнних жахів 1941–1945 років у творі відображені різні реалії радянської дійсності того періоду (гоніння за політичні переконання й національну приналежність; жорстокість і подекуди безглуздість тоталітарного режиму тощо). Все це визначає ключову особливість повісті, яка полягає в тому, що вона написана для дітей «по-дорослому».

Для реалізації триєдиної мети на уроці вивчення української літератури для дітей та юнацтва необхідно використовувати різноманітні методи. У методичних напрацюваннях досить широко розглядається проблема класифікації методів, проте досі не вдалося розробити універсальну або єдину правильну класифікацію, яка задовольняла б наукові візії усіх дослідників. Наразі можна впевнено стверджувати, що все більш популярною стає тенденція, щодо використання переважно тих методів, які передбачають активну участь перед усім учнів, а не учителя. Це стимулює учнів до саморозвитку й удосконалення власних умінь і навичок.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні тенденції викладання української літератури : матеріали Першого регіонального наук.-практ. семінару (29 березня 2013 р.) / [ред. кол. : О. Харлан, С. Журавльова, Н. Скиртач, О. Харіна]. Бердянськ, 2013. 98 с.
2. Баран У. «Нескінченна історія» літератури для дітей та юнацтва: напрями дослідження літератури для дітей та юнацтва в Україні / У. Баран // Наук. віс. «Література. Діти. Час» Центру дослідж. літ. для дітей та юнацтва. Тернопіль : Навчальна книга. Богдан, 2016. Випуск № 5. С. 9–17.
3. Баран У. Дитина / У. С. Баран // ЛітАкцент – сучасний літературний портал [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://litakcent.com/2016/02/17/dytyna/>
4. Баран У. Дитяча та підліткова література: процеси ідеологічної та естетичної канонізації-деканонізації // Наук. віс. «Література. Діти. Час» Центру дослідж. літ. для дітей та юнацтва. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2016. Випуск № 6. С. 8–16.
5. Баран У. Підліткова література: український стрибок та європейський стандарт // ЛітАкцент – сучасний літературний портал [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://litakcent.com/2015/12/01/pidlitkova-literatura-ukrajinskyj-strybok-ta-jevropejskyj-standart/>
6. Баран У. Підлітковий роман. Репрезентанти німецького постмодерну / У. Баран // ЛітАкцент – сучасний літературний портал [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://litakcent.com/2016/04/05/pidlitkovyj-roman-reprezentanty-nimeskojo-postmodernu/>
7. Бахтин М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике / М. Бахтин // Вопросы литературы и эстетики. Москва: Худож. лит., 1975. С. 234–407.
8. Братко В. До проблеми вдосконалення читацької культури учнів основної школи // Наук. віс. «Література. Діти. Час» Центру дослідж. літ. для



дітей та юнацтва. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2011. Випуск № 1. С. 137–142.

9. Вздутьська В. Сучасні стратегії прочитання «Потерчат» В. Рутківського [Електронний ресурс] / В. Вздутьська. Режим доступу: <http://www.chl.kiev.ua/key/Books/ShowBook/103#3>

10. Волошина Н. Наукові основи методики літератури [Текст] : навчально-метод. посібник для студ. вищих закладів освіти / Н. Волошина, О. Бандура, О. Гальонка [та інш.]; за ред. Н. Волошиної. Київ: Ленвіт, 2002. 344 с.

11. Гавенко С. Аналіз поліграфічного виконання дитячих видань українського книжкового ринку // Вісник Книжкової палати. 2011. № 2. С. 15–17.

12. Гавенко С. Поліграфічне оформлення дитячих книжок: стан, проблеми і перспективи / [С. Гавенко, М. Мартинюк] // Наук. віс. «Література. Діти. Час» Центру дослідж. літ. для дітей та юнацтва. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2011. Випуск № 1. С. 51–55.

13. Гаврош О. Характерник літературного степу [Електронний ресурс] / Олександр Г. Режим доступу до статті: <http://litakcent.com/2011/02/02/harakternyk-literaturnoho-stepu/>

14. Герасименко Н. Особливості творчої манери І. Роздобудько / Н. Герасименко // Слово і час. № 11. С. 36–39.

15. Гнідець У. «Сучасна» література для дітей та юнацтва як інтегрована субсистема загально-національного процесу // Наук. віс. «Література. Діти. Час» Центру дослідж. літ. для дітей та юнацтва. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2013. Випуск № 4. С. 46–51.

16. Гнідець У. Література для юнацтва. простота і складність / У. Гнідець // Наук. віс. «Література. Діти. Час» Центру дослідж. літ. для дітей та юнацтва. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2012. Випуск № 3. С. 7–13.

17. Гнідець У. «Інакші», «інші» чи «чужі» діти. Нова література // Зарубіжна література. Шкільний Світ. Ч. 47 (687). грудень 2010. С. 3–4.

18. Гнідець У. Дитина читає – Україна процвітає // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. Науково-методичний та літературно-мистецький журнал. № 4 (79). 2009. С. 70–78.

19. Гнідець У. Література для дітей та юнацтва як самобутній естетичний феномен (З історії становлення) // Всесвітня література. № 10 (350). Жовтень 2009. С. 62 – 64.

20. Голобородько Я. Українська fashion–література. Тексти і цінності Ірен Роздобудько / Я. Голобородько // Вісник НАН України. 2010. № 1. С. 44–50.

21. Гричаник Н. Теоретичне осмислення проблеми аналізу художнього твору: методичний і літературознавчий аспекти // Проблеми підготовки сучасного вчителя. 2014. № 10(2). С. 13–18.

22. Державний стандарт України 29-62002 від 01.08.2002 «Видання для дітей. Поліграфічне виконання. Загальні технічні вимоги.» [Електронний ресурс]: [Веб-сайт]. Режим доступу: <http://www.chytomo.com/standards/vydannya-dlya-ditey-polihrafichne-vykonannya-hstu> 29-62002

23. Державний стандарт України 29.2-97 від 01.07.1997 «Підручники і навчальні посібники для загальноосвітніх шкіл та інших типів середніх навчальних закладів. Поліграфічне виконання. Загальні технічні вимоги» [Електронний ресурс]: [Веб-сайт]. Режим доступу: <http://www.twirpx.com/file/521590/>

24. ДСанПіН 5.5.6.012-98 «Державні санітарні правила і норми безпеки іграшок та ігор для здоров'я дітей» [Електронний ресурс] : [Веб-портал МОН України]. Режим доступу: <http://mon.gov.ua/content/Освіта/sanit-vimogi.pdf>

25. Єфімова М. Типологія дитячої книги // Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. 2014. Вип. 20(2). С. 143–147.

26. Єфремова А. До 80-річчя метра української дитячої прози: з творчого життя Володимира Рутківського // Видавництво Старого Лева [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://starylev.com.ua/news/do-80->

richchya-metra-ukrayinskoyi-dytyachoyi-prozy-z-tvorchogo-zhyttya-volodymyra-rutkivskogo

27. Ісаєва О. Діалог автора та читача у процесі вивчення літератури в школі [Текст] // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України: Щомісячний науково-методичний журнал. 2003. № 10. С. 55–56.

28. Ісаєва О. Концептуальні основи аналізу художнього тексту в школі [Текст]: про герменевтичну спрямованість цього аналізу // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України: Щомісячний науково-методичний журнал. 2004. № 6. С. 2–5.

29. Ісаєва О. Не просто повторити засвоєне, а осмислити його заново [Текст] : методика організації підсумкового етапу вивчення художнього твору в школі // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України: Щомісячний науково-методичний журнал. 2005. № 3. С. 10–15.

30. Ісаєва О. Про основні парадигми шкільної літературної освіти // Науково-педагогічна діяльність Є. Голобородька, доктора педагогічних наук, професора, члена-кореспондента НАПН України: Матеріали регіональної науково-практичної конференції, присвяченої 50-річчю діяльності вченого-педагога (24 вересня 2010 р.) / За ред. А. Зубка, С. Одайник. Херсон: РПО, 2010. С. 85–90.

31. Ісаєва О. Роздуми навколо проблеми аналізу та інтерпретації художнього твору в школі // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. 2007. № 2. С. 29–31.

32. Ісаєва О. Роль дискусії у розвитку читацької діяльності школярів // Всесвітня література та культура в навчальних закладах України. 2001 № 1 С.55–56.

33. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. С. 474–475.

34. Качак Т. Знакова книга Рутківського // Барабука – простір української дитячої книги [літературний інтернет-портал]; [Електронний

ресурс]. Режим доступу: <http://www.barabooka.com.ua/znakova-kniga-volodimira-rutkivs-kogo/>

35. Качак Т. Художні особливості образу дитини у сучасній українській реалістичній прозі для дітей // Наук. віс. «Література. Діти. Час» Центру дослідж. літ. для дітей та юнацтва. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2016. Випуск № 5. С. 53–69

36. Кизилова В. Дитяча література: стан, проблеми, перспективи / В. Кизилова // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство: Міжвуз. зб. наук. ст. 2009. Вип. XX. С. 237–241.

37. Кизилова В. Література для дітей та юнацтва в контексті реформування змісту літературної освіти в Україні / В. Кизилова // Наук. віс. «Література. Діти. Час» Центру дослідж. літ. для дітей та юнацтва. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2016. Випуск № 6. С. 76–82.

38. Круль Л. Сучасна українська періодика для дітей: стан, тенденції, перспективи // Наук. віс. «Література. Діти. Час» Центру дослідж. літ. для дітей та юнацтва. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2011. Випуск № 1. С. 71–78.

39. Куцевол О. Методика викладання української літератури (креативно-інноваційна стратегія). Київ: Освіта України, 2009. 457 с.

40. Куцевол О. Сучасний урок зарубіжної літератури: посіб. для вчителя. Київ: Академія, 2003. 288 с.

41. Куцевол О. Як навчити дітей читати? Виховання кваліфікованого читача // Всесвітня літ-ра та культура в навч. закл. України. 2001. № 5. С. 2–7.

42. Логвіненко Н. Фантастична проза українських письменників у шкільному прочитанні // Наук. віс. «Література. Діти. Час» Центру дослідж. літ. для дітей та юнацтва. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2011. Випуск № 1. С. 172–178.

43. Луцевська О. Від припущення до визначення: підліткова література / література для юнацтва // Наук. віс. «Література. Діти. Час» Центру

дослідж. літ. для дітей та юнацтва. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2012. Випуск № 3. С. 83–89.

44. Марченко М. Місто тіней: повість. Київ: Фонтан казок, 2017. 360 с.

45. Марченко Н. Володимирові Рутківському – 75! / [Електронний ресурс] / Н. Марченко. Режим доступу: <http://www.chl.kiev.ua/key/Books/ShowBook/103#3>

46. Мацевко-Бекерська Л. Дитяча література як форма діалогу культур: герменевтичний аспект // Наук. віс. «Література. Діти. Час» Центру дослідж. літ. для дітей та юнацтва. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2011. Випуск № 1. С. 18–24.

47. Мельник А. Літературний розвиток учнів 5–7 класів у процесі навчально-ігрової діяльності : Автореф. дис. канд. пед. наук. Київ, 2006. 20 с.

48. Мельник А. Організація навчально-ігрової діяльності учнів 5–7 класів у процесі вивчення зарубіжної літератури // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Випуск № 15. Житомир, 2004. С. 69–72.

49. Мірошніченко Л. Методика викладання світової літератури в середніх навчальних закладах : Підручник. Київ: Вища шк., 2007. 415 с.

50. Мовчан О. Сучасна українська проза для дітей: процес активізації та налагодження контакту письменник/читач (На матеріалі сучасної прози для дітей, що вийшла друком у видавництві «Грані-Т» за 2006 – першу половину 2010 рр.) // Наук. віс. «Література. Діти. Час» Центру дослідж. літ. для дітей та юнацтва. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2011. Випуск № 1. С. 45–50.

51. Мовчан Р. Література для дітей та юнацтва в системі історії української літератури ХХ століття // Наук. віс. «Література. Діти. Час» Центру дослідж. літ. для дітей та юнацтва. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2011. Випуск № 1. С. 12–17.

52. Морозенко М. Свій-чужий ворог: байдужість освітян, відмежування сучасного письменства від дитячо-юнацьких читацьких потреб як реальні

вияви загрози різкої підміни духовної еліти псевдоелітою // Наук. віс. «Література. Діти. Час» Центру дослідж. літ. для дітей та юнацтва. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2012. Випуск № 2. С. 178–184.

53. Наказ МОЗ України №13 від 18.01.2007 «Про затвердження Державних санітарних норм і правил «Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей» [Електронний ресурс] : [Веб-портал Верховної Ради України]. Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0077-07/>

54. Наукові основи методики літератури. Навчально-методичний посібник / За ред. Н. Волошиної. Київ: Ленвіт, 2002. С. 288–323.

55. Ніколаєва М. Читання фентезі корисне для мозку учнів // Наук. віс. «Література. Діти. Час» Центру дослідж. літ. для дітей та юнацтва. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2016. Випуск № 5. С. 127–149.

56. Островська Г. Взаємопов'язане вивчення життєво-творчого шляху письменника // Наук. віс. «Література. Діти. Час» Центру дослідж. літ. для дітей та юнацтва. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2011. Випуск № 1. С. 143–147.

57. Пасічник Є. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах: Навч. посібник для студентів вищих закладів освіти. Київ: Ленвіт, 2000. 384 с.

58. Програма з української літератури для загальноосвітніх навчальних закладів / за ред. Молочко С. // Міністерство освіти і науки України [Електронний ресурс]. Режим доступу: [http://mon.gov.ua/content/Новини/2017/08/11/na-sajt-ukrayinska-literatura-5-9.-z-chervonimdoc-\(2\).pdf](http://mon.gov.ua/content/Новини/2017/08/11/na-sajt-ukrayinska-literatura-5-9.-z-chervonimdoc-(2).pdf)

59. Результати конкурсу «Напиши про мене книжку» [Електронний ресурс] / [Офіційна сторінка конкурсу в мережі Facebook]. Режим доступу: <https://www.facebook.com/ConCurs.fontan/posts/1817051011860308:0>

60. Роздобудько І. Арсен. Київ: Грані-Т, 2012. 224 с.

61. Рутківський В. Потерчата. Дитяча сповідь для дорослих, які так нічому й не навчилися. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2013. 256 с.

62. Савка М. Стан сучасної української літератури для дітей та підлітків // Наук. віс. «Література. Діти. Час» Центру дослідж. літ. для дітей та юнацтва. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2012. Випуск № 2. С. 35–38.

63. Січкарь О. Жанрово-стильові різновиди сучасної української літератури для дітей і про дітей // Наук. віс. «Література. Діти. Час» Центру дослідж. літ. для дітей та юнацтва. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2013. Випуск № 4. С. 149–158.

64. Слижук О. Українська підліткова література у шкільній програмі: зміна канону // Наук. віс. «Література. Діти. Час» Центру дослідж. літ. для дітей та юнацтва. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2016. Випуск № 5. С. 179–186.

65. Соболев І. Типи уроків і засоби активізації викладання літератури в школі. Київ: Рад. школа, 1963. 274 с.

66. Соколовська Ю. Особливості жанрових трансформацій прози Ірен Роздобудько // Вісн. Харків.нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер.: Філологія. 2014. № 1107, вип. 70. С. 176–180.

67. Степанишин Б. Викладання української літератури в школі / Б. Степанишин: Методичний посібник для вчителя. Київ: Проза, 1995. 256 с.

68. Сучасна дитяча проза України. Популяризація творчості сучасних українських дитячих письменників: Методичні рекомендації бібліотекарям / укладач Л. Данилова; Запорізька обласна бібліотека для дітей «Юний читач». Запоріжжя, 2017. 12 с.

69. Токмань Г. Методика навчання української літератури в середній школі: Підручник. Київ: Академія, 2012. 312 с.

70. Токмань Г. Формування активного читача української художньої книги як завдання вчителя-філолога // Наук. віс. «Література. Діти. Час» Центру дослідж. літ. для дітей та юнацтва. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2013. Вип. № 41. С. 262–271.

71. У. Б. (Баран Уляна). В шкільній програмі з української літератури немає сучасної дитини [інтерв'ю з письменницею] // Варіанти – онлайн

газета Львова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://varianty.lviv.ua/14070-uliana-baran-v-shkilnii-prohrami-z-ukrainskoi-literatury-nemaie-suchasnoi-dytyny>

72. У. Б. (Баран Уляна). Вся Україна читає дітям [інтерв'ю з письменницею] // Варіанти – онлайн газета Львова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://varianty.lviv.ua/24117-uliana-baran-vsia-ukraina-chytaie-ditiam>

73. Улюра Г. Театр : помилковість аксіоми / Ганна Улюра // Київська Русь. Кн II : Ілюзія. Київ, 2006. С. 144–149.

74. Ференц Н. Основи літературознавства: підручник. Київ: Знання, 2011. 431 с.

75. Хороб М. Психологія характеру підлітка в сучасній дитячій літературі (на матеріалі повістей С. Гридінна «Не такий» та О. Луццевської «Інший дім») // Наук. віс. «Література. Діти. Час» Центру дослідж. літ. для дітей та юнацтва. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2016. Випуск № 5. С. 207–216.

76. Чередник Л. Світ дитинства у творчості Ірен Роздобудько / Л. Чередник // Наук. віс. «Література. Діти. Час» Центру дослідж. літ. для дітей та юнацтва. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2013. Випуск № 4. С. 206–211.

77. Чернишенко В. Заговори, щоб я тебе побачив / В. Чернишенко // Barabooka – простір української дитячої книги [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.barabooka.com.ua/zagovori-shhob-ya-tebe-robachiv/>

78. Читання має бути не модою, а нормою для сучасної людини [інтерв'ю з науковцем] // Про.Світ – центр інноваційної освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.prosvitcenter.org/uk/chytannya-maye-buty-ne-modoju-a-normoju-dlya-suchasnoyi-lyudyny/>

79. Чупринін О. Усі уроки української літератури в 7 класі. Харків: Вид. група «Основа», 2008. 537 с.



80. Шалагінов Б. Науковий та «шкільний» аналізи художнього тексту / Б. Шалагінов // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. 2004. № 6. С. 7–9.

81. Шалагінов Б. Сучасний український учень як суб'єкт гуманітарної освіти // Наук. віс. «Література. Діти. Час» Центру дослідж. літ. для дітей та юнацтва. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2011. Випуск № 1. С. 112–117.

82. Ягупов В. Педагогіка: Навч. Посібник. Київ: Либідь, 2002. 560 с.

83. Яценко Т. Розвиток читацької компетентності учнів в умовах профільного навчання // Наук. віс. «Література. Діти. Час» Центру дослідж. літ. для дітей та юнацтва. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2011. Випуск № 1. С. 132–136.